

Högskolan i Halmstad
Sektionen för Humaniora
Historia 61-90 hp

Jordbruksreformatorn

Peter von Möller och jordbruket i teori och praktik åren 1831-1883

Conny Strömberg

C-uppsats i historia ht 2010

Handledare:

Tomas Nilsson

Abstrakt

Studien undersöker Peter von Möllers agerande inom jordbruksutvecklingen i teori och praktik för åren 1831-1883, en tid som i Sverige sammankopplas med det allra mest intensiva skedet av den agrara revolutionen. Von Möllers egna skrifter utgör grunden för undersökningens jordbruksteoretiska del. Det praktiska jordbruket på von Möllers gods, i Skottorp, har studerats utifrån ett flertal kvantitativa metoder i godsarkivets material. Studien syftar till att beskriva teori och praktik samt finna de sammanlänkande kopplingarna dem emellan. Det ges också jämförande utblickar mot regional och nationell utveckling för samma tid. Undersökningarna finner flera kopplingar mellan de av von Möller beskrivna teorierna och det jordbrukets utveckling på Skottorps gods. Det fastslås även att von Möllers betydelse som jordbruksreformator i den halländska historien har reviderats genom undersökningens svar.

Nyckelord

Peter von Möller

Skottorps gods

Jordbruksutveckling

1800-tal

Innehåll

1. Inledning	s.3
1.1 Syfte och frågeställningar.....	s.3
1.2 Avgränsningar.....	s.4
1.3 Material och metod.....	s.5
1.3.1 Primärkällor.....	s.6
1.3.2 Tidigare forskning.....	s.8
1.4 Disposition.....	s.11
2. Bakgrund	s.12
2.1 Peter von Möller.....	s.12
2.2 Skottorps gods.....	s.16
2.2 Den agrara revolutionen.....	s.18
2.3.1 ...i Sverige.....	s.19
2.3.2 ...i södra Halland.....	s.20
2.4 Godsen.....	s.21
3. Undersökning	s.23
3.1 Peter von Möller och jordbruksutvecklingen 1831-1883.....	s.23
3.1.1 Till åkerns gagn.....	s.23
3.1.2 Till ladugårdens gagn.....	s.26
3.2 Utvecklingen på Skottorps gods.....	s.28
3.2.1 Godsets ekonomiska avkastning.....	s.32
3.2.2 Spannmålets avkastning.....	s.34
3.2.3 Ladugårdens avkastning.....	s.37
4. Sammanfattande analys	s.40
5. Käll- och litteraturförteckning	s.44
5.1 Otryckta källor.....	s.44

5.2 Tryckta källor.....	s.44
5.3 Litteratur.....	s.44
5.4 Internet.....	s.46

Bilagor

Bilaga 1 Mått- och myntenheter.....	s.47

Tabell- och diagramförteckning

Diagram 1.1 Godsets huvudsakliga inkomstkällor i procent av den sammanlagda inkomsten åren 1834-1881.....	s.28
Diagram 1.2 Godsets ekonomiska avkastning i procent av den sammanlagda inkomsten åren 1834-1880.....	s.33
Tabell 1.1 Korntal (brutto) vid Skottorps gods 1833-1881.....	s.35
Tabell 1.2 Korntal (brutto) enligt landshövdingeberättelser för Halland 1833-1883.....	s.36
Tabell 1.3 Medelavkastning för korna vid Skottorps gård 1871-1875.....	s.38

1. Inledning

Det var när jag i ett tidigare uppsatsarbete studerade det sydhalländska ljunghedsbruket under tidigt 1900-tal, då de karga ljunghedarnas utbredning var på kraftig tillbakagång till förmån för allt mer produktiva jordbruksmetoder, som jag kom att stöta på namnet Peter von Möller. Namnet återkom i ett otal varierande sammanhang men helt klart var att det rörde sig om en person som lämnat tydliga spår efter sig såväl i det halländska landskapet som i litteraturen. Att studera den agrara utvecklingen i södra Halland under såväl 1800- som tidigt 1900-tal synes mig nästintill omöjligt att göra utan att ”Ryttmästaren på Skottorps slott” framträder som den store jordbruksinnovatören i södra Halland.

Peter von Möller beskrivs av samtida och 1900-talslitteratur som en mycket framträdande person inom det halländska och även det svenska jordbrukets utveckling under 1800-talet. På Skottorps gods bedrev han en mängd olika projekt inom kreatursavel och jordbruksteknik.

När exempelvis Albert Sandklef beskrev det halländska jordbruket i *Hallands historia II* 1959 väljer han att beskriva Peter von Möller i följande ordalag:

”Godsägare Peter Möller var sin tids mest framsynte och utan tvivel mest intelligente lantushållare i Halland. Han var kunnig och intresserad, han läste den nyaste jordbrukslitteraturen i vårt land, i Tyskland och i England. Han var hågad att experimentera hemma på sina gods och han ville uppmana allmoget att ta efter det nya som var värt att efterapa.”¹

Yttranden av liknande karaktär förekommer i de flesta av de halländska historiska beskrivningarna fram till slutet av 1900-talet. Den massiva hyllningskören i de historiska beskrivningarna, av historiker som Sven-Peter Bexell, Ludvig Danström, Georg Ehrenborg, Eric Hägge och Albert Sandklef, stod länge oemotsagd, men nyare forskning i det senaste seklet av bl.a. Pablo Wiking-Faria och Lars Nyström som i huvudsak studerat den agrara utvecklingen ur ett underifrånperspektiv gör gällande att godsens och godsherrarnas bidrag till utvecklingen var av marginell karaktär för utvecklingens framåtskridande.

Peter von Möller framstår för oss idag som en märkligt mångkunnig mångsysslare. Med denna uppsats såg jag ett ypperligt tillfälle att närmare förkovra mig i denna fascinerande personlighet och hans samtid.

¹ Sandklef, 1959, s.250.

1.1 Syfte och frågeställningar

Det har i båda varianter av historieberivningen som omtalas ovan utelämnats att beskriva hur väl de metoder godsägarna använde sig av slog ut i det egna jordbruket och om dessa jordbruk uppvisade resultat som gjorde dem till föregångare, eftersläntrare eller ingetdera inom det svenska jordbruket.

Undersökningen syftar till att beskriva den jordbruksteori som Peter von Möller förde fram för ett rationellt jordbruk i sina skrifter och om dessa praktiskt kom till bruk i det egna jordbruket genom studier av von Möllers jordbruksgods i Skottorp, Halland. och dess resultat under åren 1831-1883. Med detta förfarande kan nyansera bilden något av von Möller som jordbrukare. Den lokala undersökningen kommer även att placeras i ett jämförande perspektiv mot den samtida nationella jordbruksutvecklingen i syfte att reflektera över eventuella gemensamma tendenser och avvikelser. De frågeställningar som jag därmed ämnar klargöra lyder enligt följande:

- Vilka teorier för jordbrukets utveckling framförde Peter von Möller i efterlämnade skrifter under åren 1831-1883?
- Finns det kopplingar mellan teorierna och det praktiska jordbruket som bedrevs på Skottorps gods? Om så, vilken påverkan kan urskiljas i godsets ekonomiska utveckling samt jordbruksproduktionens avkastning och hur förhåller sig avkastningen i jämförelse med jordbruket i allmänhet i Sverige, i Halland och på andra närliggande gods i Skåne och Halland?

1.2 Avgränsningar

Undersökningen avgränsas till att omfatta Peter von Möller och Skottorps gods. Skottorps gods omfattar under den undersökta tidsperioden ett flertal underlydande gårdar vilka alla under olika perioder arrenderades ut. Skottorps gård är det enda som under hela den undersökta perioden befann sig under hans fulla kontroll och därför koncentreras undersökningen dit. De under godset tillhörande underlydande gårdarna inräknas under perioder som införlivade delar av godsets ekonomi. Den tidsmässiga avgränsningen är i den egna undersökningen satt till åren 1831-1883. Årtalen markerar von Möllers intåg som aktivt

överhuvud av godset samt tidpunkten för hans bortgång, vilket är den period man med säkerhet kan säga där godsets utveckling var en direkt effekt av Peter von Möllers inflytande.

Denna studies omfång medger tyvärr inte den mer omfattande utsvävningen det skulle medföra att studera den agrara utvecklingens spridningseffekter i regionen runt ett gods. En utgångspunkt som jag menar skulle vara ett intressant upplägg för en studie. Studien gör därmed heller inte anspråk på att besvara de frågor som uppstått om godsens roll i den agrara utvecklingen utan är mer att betrakta som en förstudie till ett sådant projekt.

1.3 Material och metod

Med en lokalhistorik studie av en enskild person och ett enskilt gods kan vi studera en historisk helhet. Motsatsen skulle vara att studera ett smalt område i ett stort perspektiv. Genom en bredare studie i ett mindre perspektiv hoppas jag kunna förmedla nya delar till en större helhet. För att förstå godsets utveckling och godsherrens ageranden krävs insikter inom ett antal områden från ekonomi, odlingsmetoder, redskap, jordbruksmarknaden och nya tekniker för att nämna några av de mest uppenbara. Med en lokalhistorisk studie kan man väga in alla dessa delar och skapa ett tydliggöra sammanhang dem emellan.

Den lokalhistoriska studiens stora brist är normalt sett att representativiteten kan bli haltande om studieobjektet inte är allmängiltigt gångbart. Den farhågan kan vi bortse från i denna studie då just särdrag i godsets utveckling i förhållande till den generella jordbruksutvecklingen ger ett mer intressant material att analysera.

Studien omfattar flera delar. För det första kommer närläsning av Peter von Möllers skrifter, i lämpligt urval kopplat till de med beröringspunkter om jordbruk, att närläsas. Denna undersökning bör ge oss en god grund för de åsikter och teorier von Möller framförde i syfte att vara till gagn för jordbrukets utveckling. Uppgifterna i de egna skrifterna kompletteras med förekommande uppgifter om von Möller ur annan litteratur där exempelvis skrifter från Hallands Hushållningssällskap utgör en betydande del.

Studiens andra del omfattar aktiviteten på det egna godset i Skottorp. Dessa bryts ner i ett flertal undersökningar som har det gemensamt att de främst bygger på uppgifter från godsarkivet vilka samlats in och redovisas i form av diagram, tabeller och statistisk komparation. Mer om de enskilda tillvägagångssätten presenteras nedan under genomgången av primärkällor och under undersökningens delrubriker nedan förekommer metodförklaringar kopplade till varje enskild del med syfte att skapa ett läsvänligare sammanhang.

1.3.1 Primärkällor

Om Peter von Möllers inlägg i den agrara utvecklingen finns flera av hans egna skrifter tillgängliga att studera närmare. Ett problem med skrifterna är att de publicerats sent under studiens avgränsade tidsperiod. Den första, *Några ord om utförsel af svenska ladugårds-alster till England, samt den engelska marknadens fordringar*, utgavs 1853. Då är Peter von Möller redan ägare ett gods i full drift. Teorin behöver därför inte nödvändigtvis ha föregått det praktiska utförandet utan kan även, som vissa fall kommer visa, grunda sig på beprövad erfarenhet. De flesta teorierna var dock förmodligen grunden till det praktiska jordbruket på godset, vilket vi återkommer till, då de mestadels insamlats under de första åren för undersökningens ram men däremot inte nedtecknats förrän vid senare tillfällen. *Halländska herregårdar*, utkom 1871. *Strödda utkast rörande svenska jordbrukets historia* 1881.

En viss särställning intas av *Några ord rörande ladugårds- och mjölkhushållning*. Genom förordet får vi reda på att verket inte till fullo är hans eget verk utan en omskrivning utifrån en dansk förlaga. Att det just är en omskrivning och inte en översättning gör att det fortfarande kan ingå som en givande del av studien. Det framgår ganska tydligt att von Möller gjort ändringar och skriver utifrån egna erfarenheter och exempel vilket föranleder mig att dra slutsatsen att inga åsikter som han inte funnit lämpliga att sprida i sitt eget namn har följt med från förlagan.

I fråga om tendens finner jag i det här fallet det eftersträvansvärt att Peter von Möller i merparten av materialet ovan personligen författat texterna utifrån en den egna världsbilden. Eventuella andrahandsnedteckningar kan i viss mån förvränga syften och tongivande formuleringar.

I Skottorps godsarkiv som numera återfinns i vården av Lunds Universitetsbibliotek har *huvudböcker* för åren 1825-1882 använts för att undersökningar av godsets produktionsinriktningar och ekonomiska avkastning. Böckerna är uppbyggda i enlighet med dubbel italiensk bokföring, dvs. de löpande händelserna har antecknats i andra journaler och böcker och överförts som årliga poster till huvudboken där de bokförts på två konton fördelade på debet och kredit. Genom huvudböckerna kan vi överblicka de flest utgifter och investeringar. Efter år 1866 omfattar huvudböckerna separata konton för spannmål och senare även mejeri vilket ger en mer detaljerad insikt i dessa verksamhetsgrenar.

Vid undersökningen av spannmålsavkastningen på godset har *spannmålsböcker* för åren 1833-1866 och *huvudböcker* för åren 1867-1881 använts. Undersökningen omfattar bara de

uppgifter som gäller Skottorps gård. Utsädet och skördarna anges i måttet tunnor, förkortat t:r. Åren innan 1867 är genom källornas karaktär något svårare att fastställa skörden för. Redovisningen i spannmålsjournalerna sker månadsvis. Utsädet utskrivs klart och tydligt som utsäde och oftast bara under en månad om året per sädesslag. Den beräknade skörden är däremot sammanställningar av de poster som betecknas ”afmålt vid Skottorps loge”. Dessa poster är utspridda under flera månader efter skördetiden då man förmodligen arbetade med det dryga arbetet att skilja ax och agnar åt vid tid och efter behov. Att dessa poster kan uteslutas vara likställt med skörd beror på att den spannmål som inkom från arrendatorer, underlydande eller genom köp antecknades i enlighet med respektive benämning. Uteslutning av dessa poster samt sammanfallandet med årets skördetider är grunden till slutsatsen att betrakta ”afmålt” som skörd. Undersökningen omfattar sädeslagen vete, råg, korn och havre. Vete förekommer inte i spannmålsjournalerna före 1845. För åren 1867 och framåt är såväl utsäde som skörd pryddligt antecknat årligen för vart sädesslag i huvudböckerna.

Vid undersökningen av ladugårdens avkastning har uppgifter ur *Arbetsjournaler*. Även *kreaturskassa* 1871-1875 och *mejerijournal* 1872-1875 använts. Den årliga totalproduktionen av mjölk från Skottorps kor har i mejerijournalen sammanställt i årscyklar räknade från oktober månad. I förteckningen över gårdens kreaturskassa antecknas nuvarande antal och förändringar i kreatursstocken månadsvis. Eftersom antalet kor förändras över året har ett medeltal av antalet kor beräknats utifrån antalet vid varje nytt års ingång och månaden som markerar årets avslut. Utifrån detta medeltal har den årliga avkastningen per ko beräknats. Mjölproduktionen antecknas i mejerijournalerna i skålpund.

I flera fall synes materialet bristfälligt för hela den undersökta tidsperioden, vilket i sig är lite synd, men det gör inte materialet obrukbart för min studie. I exempelvis fallet med de sent tillkomna mejerijournalerna som förts 1871 finns representerade kan det till och med vara så att bara deras uppkomst är en del av utvecklingen och ett tecken på att förändring har skett inom godset.

Vid beaktande av godsarkivets material bör man ta hänsyn till att under tidsperioden förelåg andra distinktioner mellan privat- och godsekonomi än vad som räknas som brukligt i dag. Det är inte orimligt att det förekommer slarvfel, vissa icke kompletta uppgifter samt medvetet utelämnade uppgifter som skulle kunna vara komprometterande för såväl godsherren som gods.

1.3.2 Tidigare forskning

För en mycket omfattande och välskrivna genomgång av den agrara revolutionen i Halland är Pablo Wiking-Farias *Freden, friköpen och järnplogarna. Drivkrafter och förändringsprocesser under den agrara revolutionen i Halland 1700-1900* den viktigaste avhandlingen. Den ger en välgrundad översikt och förståelse för hela den agrara revolutionens drivkrafter och förändringsprocesser samt en mycket noggrann granskning av utvecklingen i nio Halländska undersökningsområden. Hans slutsatser blir att den agrara revolutionen kom norrifrån i Halland och studien, som undersökt drivkrafterna i den agrara revolutionen ur ett underifrånperspektiv, visar att det var för bönderna gynnsamma samhällsförhållanden som var den mest påtagliga drivkraften bakom den agrara revolutionen i Halland. Åtminstone under perioden 1720-1820. Därefter ska även priser och marknad ha spelat in som drivkraft. Slutsatserna prövas även mot tidigare teorier om drivkrafter för den agrara revolutionen där kontentan blir att samtliga tidigare teorier, som exempelvis ovanifrånteorin som grundade sig på att agrar innovationsspridning alltid utgick från ståndspersoners gods och hushållningssällskapets upplysningsverksamhet, förkastas en efter en och kvar blir slutligen bara underifrånteorin som enligt undersökningen tronar som ensamt hållbar i sammanhanget.

Gällande godsforskning har Mats Olsson i *Storgodsdrift. Godsekonomi och arbetsorganisation i Skåne från dansk tid till mitten av 1800-talet* gjort en undersökning av förändringarna på nio Skånska gods under en längre tidsperiod som tar sitt avslut när den agrara revolutionen står på sin topp i stora delar av Sverige i 1800-talets mitt. De slutsatser han drar av sin studie kan sammanfattas med att godsen, tack vare nära fördubblade korntal och kraftiga ökning av utsädet, kunde öka sin spannmålsproduktion med upp till tio gånger från 1600-talets observationer fram till 1850. Han visar även att godsens lönsamhet var mycket god och så länge dagverksskyldigheten levde kvar levererade godsen vinster på 75 procent av de sammantagna intäkterna för att efter lönearbetets införande stanna på 60 procent. Godsens arbetsorganisation blev till en början mer feodal i sin utformning vid tiden för marknadsekonomin intåg men vid 1800-talets mitt var dagsverkssystemet nästintill borta. Lönearbete enligt kapitaliskt snitt var därefter den allmänt utbredda arbetsformen på de Skånska godsen. Enligt Olsson finns det ett flertal indikationer som tyder på att de Halländska godsens utveckling till stor del var parallell med de Skånska men jämförelsen bygger på en tunn genomgång av få studier omfattande ett litet antal av de halländska godsen.

En annan studie av godsutveckling under den agrara revolutionen har Jens Möller författat. *Godsen och den agrara revolutionen. Arbetsorganisation, domänstruktur och kulturlandskap*

på skånska gods under 1800-talet. Studien ger en bred beskrivning av utvecklingen på gods i de frälsedominerade häraderna Ljunit och Herrestad i Skåne. Den omfattar förändringar i godsens ägostruktur, arbetsorganisation, järnvägens betydelse och en fyllig genomgång av de på godsen genomförda markförbättringar som omfattade täckdikning, ängavattning och konstgödsel med både regionala och lokala exempel. Möller konstaterar att de åtgärder som omfattas av studien till största delen infördes under århundradets andra hälft och att de var samtida med den ökande exporten av svenska jordbruksprodukter som var en viktig faktor bakom förändringarna. Gällande godsen som föregångare i jordbruksutvecklingen menar Möller att jordbrukets mekanisering gjorde stordriften allt mer lönsam och de skånska godsen i många avseenden var föregångare, men erkänner även att det smala källmaterialet som bevarats från bondejordbruken gör att komparationen emellan dem och godsägare inte blir rättvisande.

När vi närmar oss de Halländska godsen i den södra länsändan är vi utlämnade till ett fåtal verk som i olika utsträckning berör godsutvecklingen under 1800-talet. Per Göran Johansson ger i *Gods, kvinnor och stickning. Tidig industriell verksamhet i Höks härad i södra Halland ca 1750-1870* först och främst en lokal undersökning av stickningsindustrins framväxt i södra Halland men konstaterar att det starka adelsinflytandet och den täta godsbebyggelsen i häradet skiljer sig från andra regioner med stor protoindustriell verksamhet, vilka oftast kännetecknades av det motsatta förhållandet med självägande bönder. Johanssons undersökning av Wallens gods i Våxtorps socken spelade en aktiv roll i uppkomsten av stickningsindustrin i Halland genom att med godsets kapital finansiera och organisera verksamheten. Möjligheterna för industrin att expandera inom godsets ramar var dock begränsade och redan vid 1750-talet hade köpmannakapital ersatt godskapital samt övertagit verksamheten. Godsägaren utnyttjade kunskaper för tillverkning inom godsets geografiska område men på godset fanns inte kompetens nog att utveckla verksamheten att möta den ökande efterfrågan och övergången till förläggare med affärskompetens var därför en naturlig förändring som ett svar på marknadens nya villkor.

Om gods i den södra delen av Hallands län har Staffan Johansson skrivit i *Gods och gårdar, bönder och herrar. Friköp och godsdrift i Halmstad härad 1815-1880*. I den studien undersöker han koncentrationen av gods i Halmstad härad där antalet gods var flest i Halland och hur godsdriften ökade i området under 1800-talet genom nya strategier för godsdrift. Dessa ledde till att hela byar avhystes för att ge plats åt godsens rationella

jordbruksproduktion. De nya godsherrarna kunde vara såväl adel som ofrälse och flera av dem var föregångsmän inom jordbruket.

Det finns även en godsmonografi som kan vara lämplig att omnämna i sammanhanget eftersom den behandlar såväl sociala som ekonomiska aspekter av godsdrift. Lars Nyström har skrivit en omfattande och läsvänlig sådan betitlad *Potatisriket. Stora Bjurum 1857-1917 Jorden, makten, samhället*. I avhandlingen beskriver han dels godset Stora Bjurum, vid Hornborgarsjön. Dess ekonomiska uppbyggnad och förändringarna under en period om 60 år med familjen Jönsson som ägare. Den mest omfattande delen av avhandlingen är dock den andra delen som behandlar godssamhället och maktutövande inom godsets sfär. All makt återfinns där hos godspatronen i ett samspel med de underlydande format av förhållandet mellan makt och motvåld. Två generationer av patroner studeras under tidsperioder av stora samhällsomvälvningar och hur deras skiftande typer av maktutövning samspelar med de underlydandes krav på rättigheter. Bland de viktigaste slutsatserna som dras konstateras att patronens starka maktställning och godsets ålderdomliga sociala strukturer under en lång period bildade ett eget socialt och ekonomiskt rum som stod emot de marknadsekonomiska krafterna som drev på samhällsutvecklingen. Tack vare detta kunde godsdriften drivas utan större mekanisering av arbetsmetoderna och tillgodose godsets stora behov av arbetskraft utan att drabbas av för omfattande arbetskostnader. Avhandlingen är mycket bred i sin ambition att beskriva godsets utveckling men lyckas väl med föresatsen. Något som tyvärr inte återspeglas i lika god utsträckning i de sammanfattande analyserna som främst riktar in sig på slutsatser och jämförelser utifrån godsets maktstrukturer.

Den sociala ekonomiska kultur som under 1800-talet rådde har ingående avhandlats av Ylva Hasselberg med *Den sociala ekonomin. Familjen Clason och Furudals bruk 1804-1856*. Det är en underökning av familjen Clasons strategier för brukets ekonomi utifrån en nätverksmodell genom vilken vi kan följa de sociala interaktioner som ligger till grund för ekonomiska beslut för bruket. Bruket genomgick under tidsperioden genomgripande omvandlingsprocesser inom teknik och produkter. Slutsatserna blir att det inte gjordes någon åtskillnad mellan den sociala sfären och bruksdriften. Nätverken som upprätthölls, framförallt mellan högre ståndspersoner, gav ett socialt kapital som var nödvändigt för brukets drift.

Att avhandlingen behandlar bruksekonomi och inte godsekonomi är inte särdeles väsentligt då likheterna i den sociala ekonomiska uppbyggnaden mellan gods och bruk för tiden inte var så vitt skilda.

1.4 Disposition

Uppsatsens huvudrubriceringar och innehåll omfattar i korthet:

1. *Inledning* med en inledning av författaren. Avsnittet förklarar också undersökningens avgränsningar, vilket material som använts till undersökningen, vilka de primära källorna varit, flera av de metoder som använts och vilken tidigare forskning som gjorts.

I avsnitt 2. *Bakgrund* ges en biografisk levnadsteckning av Peter von Möller och en historisk bakgrund till Skottorps gods. Här återges även med utgångspunkt i agrar- och godshistorisk forskning en översiktlig tidsbild av den agrara revolutionens utveckling i Sverige, södra Halland och på de svenska godsen.

Avsnitt 3. *Undersökning* består av två delar. Den första delen, 3.1 *Peter von Möller och jordbruksutvecklingen* behandlar de teorier och metoder för jordbrukets utveckling som Peter von Möller förespråkade till åkerns och ladugårdens gagnande. Del två, 3.2 *Utvecklingen på Skottorps gods* består av flera undersökningar av den praktiska verksamheten på godset under åren som det var underordnat Peter von Möllers styre. Först återges en generell genomgång av utvecklingen på godset under von Möllers tid. Därefter presenteras godsets ekonomiska avkastning under åren 1834-1880 tillsammans med visst komparativt material från Skånska gods, vilket är tänkt att ge läsaren en bild av godsets utveckling i jämförelse med geografiskt närliggande gods. Sedan skildras utvecklingen på godsets spannmålsavkastning ihop med jämförbara uppgifter från Hallands län för att godsavkastningens utfall och utveckling ska kunna placeras i en större ram. Syftet är att påvisa huruvida godsets avkastning och utveckling skilde sig från den generella utvecklingen i Halland. En ytterligare undersökning återger avkastningen hos godsets mjölkkor under en kortare tidsperiod tillsammans med komparativt siffermaterial från nutida och samtida svenska kors medelavkastning, samt från geografiskt närliggande gods.

I 4. *Sammanfattande analys* sammanfogas bitarna av den teoretiska undersökningsdelen med undersökningarna av godsets utveckling i praktiken för analys av deras gemensamma kopplingar och undersökningens frågeställningar besvaras. Utvecklingen på Skottorps gods under Peter von Möllers tid placeras i ett jämförande perspektiv mot närliggande gods i Skåne och Halland.

2. Bakgrund

2.1 Peter von Möller

Peter von Möller föddes den 20 maj 1809 som son till handlaren Johan Lorentz Béen och Helena Maria Zoll. Fadern var son till rådman Isaac Béen i Helsingborg och hade genom faderns förmögenhet det väl ställt till en början. Modern var sondotter till en inflyttad tysk major. Barnet kom tidigt att adopteras av sin faster Elisabet Maria Möller (Béen) och kommerserådet Peter Möller.²

Om hur själva adoptionen kom till stånd förekommer skilda uppgifter. Enligt Harald Wieselgrens biografi över Peter von Möller från 1892 ska adoptionen skett på initiativ av fadern, Johan Lorentz Béen, som inte var ekonomiskt väl rustad längre och ansåg att den barnlöse svågern som hade det gott ställt kunde sörja för gossen. För kommerserådet Peter Möller ska det hela komma som en överraskning när han bevistade dopet och hörde barnet döpas till Peter Möller. Kommerserådet ska inte varit glad åt tilltaget men gav med sig efter hustruns medlande och accepterade det hela mot villkoret att barnet fullt var hans och inte skulle få veta något om sin härkomst.³

Peter von Möller själv omnämner i en egen nedtecknad levnadsbeskrivning inte de riktiga föräldrarna vid namn utan nöjer sig med att konstatera att han adopterades av kommerserådet Peter Möller och vid dopet erhöll dennes namn.⁴

En mer sentida tolkning av Albert Sandklef hävdar att makarna Möllers barnlöshet fick dem att adoptera makarna Béens son och att de själva vid dopet gav honom namnet Peter Möller.⁵

Adoptivfadern Peter Möller, född 1771, var av fattig härkomst men hade skapat sig en förmögenhet genom djärva och mycket inkomstbringande handelsföretag under kontinentalsystemets dagar. Rikedomen och modet gjorde honom till en aktad man i hemstaden Helsingborg där han titulerades kommerseråd. Förutom en ståtlig villa i Helsingborg inköpte han ett flertal gods varav förutom Skottorp, inköpt 1813, även Dömestorp i södra Halland.⁶

² *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 26 s.265.

³ Wieselgren & Lundell, 1892, s.43.

⁴ Möller, 1875, s.160.

⁵ Sandklef, 1954, s.29.

⁶ Almhult, 1969, s.86; Möller, 1871; s.110; *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 26 s.265 samt Wieselgren & Lundell, s.43.

De första barndomsåren spenderade Peter Möller d.y. i Helsingborg och i Skottorp men redan vid sex års ålder skickades han till den religiöst kristna Herrnhutarskolan i Kristiansfeld, Slesvig. Där undervisades han fram till 13 års ålder. Därefter spenderade han en kortare tid på en privat läroanstalt i Växjö innan han i maj 1823 blev kadett på krigsakademien Karlberg, något som enligt Wieselgren ska ha skett på önskan av fru Möller som var svag för uniformer.⁷

Det ska enligt flera olika uppgifter varit på våren innan avfärden till Karlberg som de egentliga familjeförhållandena avslöjades för den unge Möller när han var på besök i Skottorp.⁸ Om hur förhållandena uppdagades är svårt att klargöra då uppgifterna går isär men klart är dock att insikten tog den unge Möller hårt vilket han avslöjat i senare självbiografiska texter: "Hemligheten yppades i en tidpunkt, då barnet redan lärt att älska, men äfven att sakna rättighet till genkärlek."⁹ Enligt en annan text återgiven av Wieselgren ska han även ha skrivit: "Det var ett hårt slag för barnahjärtat, att på en gång se sig beröfvad hvarje rättighet, hvarje anspråk på deras kärlek, hvilka barnet lärt älska som sina föräldrar. Ynglingen lärde dock däraf att ställa desto allvarligare anspråk på sig själf."¹⁰

Under tiden som kadett på Karlberg ägnade Möller stort intresse för poesi, kulturhistoria och politik. Han umgicks med välkända skaldar och poeter och författade en del egna alster. Flertalet av dessa publicerade han senare i samlingen *Rimmerier* 1871.¹¹

Efter att ha utexaminerats från Karlberg den 9 nov. 1827 fortsatte Möller på den inslagna militära banan som kornett vid Skånska husarregementet och studier vid högre artilleriläroverket. Studierna vid läroverket avbröts 1831 då fosterfadern gick bort och adoptivmodern kallade Peter Möller till att biträda vid skötseln av de av fostermodern övertagna godsen Skottorp och Dömostorp. Vid fostermoderns övertagande omfattade godsen 15 respektive 18 mantal och därtill ett stort antal underlydande. Fosterfadern hade under en period av fem år utvidgat åkerbruket från de ursprungliga 10,5 som Skottorp omfattade vid godsets förvärv 1813. Peter Möller d.y. hade dock än större planer.¹²

Från 1833 arrenderade han de bägge godsen och en av de första åtgärder han vidtog var att inrätta en folkskola genom att bekosta skolhus och utrustning, han deltog även själv aktivt i

⁷ Almhult, 1969, s.86; *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 26 s.265 samt Wieselgren & Lundell, s.43-44.

⁸ Wieselgren & Lundell, s.44.

⁹ Möller, 1875, s.160.

¹⁰ Wieselgren & Lundell, s.44.

¹¹ *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 26 s.265; Wieselgren & Lundell, s.44-45.

¹² *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 26 s.265; Wieselgren & Lundell, s.46.

undervisningen och när elever från andra delar av landet kom till skolan sörjde han för deras inkvartering på orten.¹³

1834 erhöll han löjtnants grad vid Skånska husarregementet. När han kom att begära avsked ur krigstjänsten 1839 hade han uppnått ryttmästares grad och det blev en titel han behöll livet ut. Det var även den titel han allra helst titulerade sig själv som och ”ryttmästaren på Skottorps slott” blev ett vedertaget begrepp i de sydhalländska bygderna.¹⁴

Möllers intresse för jordbruket tilltog allt mer och åren 1835-36 ägnade han sig förutom diverse studier i ämnet även åt resor till Tyskland, England och Skottland för att närmare kunna studera rationellt jordbruk i länder som låg i framkant av den utvecklingen.¹⁵ Från England importerade han 1836 korthornad nötboskap av Durhamsras i form av 2 tjurar och 2 kvigor.¹⁶

1838 ingicks äktenskap med Charlotta Birgitta Rooth, dotter till konsuln Carl Henrik Rooth och Jeannette Ulrika Hjelm. Äktenskapet blev inte särskilt långvarigt då frun gick bort i sviterna efter sjukdom våren 1842. Paret fick tillsammans en son och en dotter.¹⁷

Redan 1833 hade Möller antecknats som invald i ett protokoll för Hallands läns Kungliga Hushållningssällskap. De första åren kom han dock att föra en ganska anonym tillvaro fram till 1845 då han blir sekreterare.¹⁸ En roll som han med stor nit utförde, oavlönad, fram till 1859 då han avsade sig rollen för att istället ikläda sig den som ordförande för sällskapet. Ordförandeposten kom han att förbli på fram till sin död 1883.¹⁹

Möller blev 1842 ledamot av Kungliga Lantbruksakademien. Hans kom allt mer att uppmärksammas för sina insatser inom jordbruket.²⁰ 1844 är han först i Sverige med att importera peruansk guano efter att ha läst rapporter om den positiva effekt man fått genom att gödsla med detta i England.²¹ Han började även producera skrifter avsedda för jordbrukets gagn. 1849 utges på hans initiativ den månatliga skriften *Hallands läns hushållningssällskaps tidning*. Tidningen var avsedd att sprida kunskaper och meningsutbyten mellan de halländska jordbrukarna men utkom endast med sex nummer innan den lades ner beroende på ett allt för svagt intresse. 1853 utgav han i egenskap av sekreterare för Hushållningssällskapet skriften

¹³ *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 26 s.266; Wieselgren & Lundell, s.46-47.

¹⁴ Almhult, s.86; Rasmussen, 1999, s.67 samt Wieselgren & Lundell, s.47.

¹⁵ *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 26 s.265; Wieselgren & Lundell, s.47.

¹⁶ Sandklef, 1959, s.250; Carlheim-Gyllensköld, 1894, s.72.

¹⁷ Möller, 1875, s.161; *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 26 s.265

¹⁸ Hägge, 1962, s.21.

¹⁹ *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 26 s.265

²⁰ Almhult, s.87; Wieselgren & Lundell, s.47.

²¹ Hägge, s.24.

Om utförande af svenska ladugårdsalster till England samt den engelska marknadens fordringar. i vilken han argumenterar för ett intensivt svenskt jordbruk för att hävda sin plats på världsmarknaden.²²

1846 köpte Möller de båda godsena av sin fostermor till vad han själv benämner som ”ett vänpris.”²³ Andra uppgifter gör gällande att hon helt enkelt överlät dem till honom utan någon ekonomisk ersättning. Fostermodern avled 1848.²⁴

Under år 1847 ingick Möller i ett andra äktenskap då han gifte sig med friherrinnan Sofia Elisabet Silferschiöld med vilken han fick ytterligare två söner och en dotter innan friherrinnan vid en ålder av 42 år åter lämnade honom som änklings i mars 1870. Äktenskapet med friherrinnan var en dörröppnare för Möller inom vissa adliga kretsar dit han tidigare haft svårt att bereda sig tillträde.²⁵

1858 utkommer ett av Möllers mer uppmärksammade verk med titeln *Ordbok öfver halländska landskaps-målet, samlad af P. Möller*. En för tiden väl underbyggd skrift sett till källhänvisningarna och inspirerad av personer och språkliga iakttagelser han gjort på sina resor i länet. Trots avsaknaden av akademiska meriter bedömdes den av många i den akademiska samtiden stå sig väl i jämförelse och för insatsen belönades han med Svenska Akademiens stora guldmedalj 1859.²⁶

Ordboken och insatserna till jordbrukets gagn framhövdes som de främsta skäl till att han under Karl XV:s kröning 1860, tillsammans med tre andra jorddrottare och en landshövding, adlades. Introduktionen i riddarhuset skedde 1862 som nr 2336 och som adlig antog han namnet von Möller. Som medlem av riddarhuset kom han att delta vid de två sista ständsriksdagarna 1862 och 1865. Därefter valdes han 1866 in i den nya riksdagens första kammare. 1875 omvaldes han och kom därmed att kvarbli som representant för Hallands län i första kammaren fram till sin död den 28 november 1883. Peter von Möllers beskrivs som en ärlig och pliktrogen riksdagsman som dock inte kom att lämna några bestående avtryck efter sig i det arbetet. 1875 gav han däremot ut en levnadsbeskrivning över samtliga ledamöter i första kammaren med *1867 års Första Kammare* i vilken han även tecknar sitt eget levnadsporträtt. Under år 1863 var han därutöver vice ordförande i Hallands läns landsting

²² Wieselgren & Lundell, s.48.

²³ Möller, 1875, s.160.

²⁴ Sandklef, 1954, s.29.

²⁵ Möller, 1875, s.161; *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 26 s.265 samt Wieselgren & Lundell, s.55.

²⁶ *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 26 s.266; Wieselgren & Lundell, s.49.

och åren därefter fram till 1868 ordförande samt från 1864 ledamot av vetenskapsakademien.²⁷

Några ytterligare alster av vikt som bör omnämnas i korthet för att ge en bild av det mångfasetterade skriftarv som von Möller utgav under sin levnadstid är i urval: *Första grunderna i skogssådd* 1866, *Halländska herregårdar* 1869-71, *Bidrag till Hallands historia. I* 1874, *Några ord rörande ladugårds- och mjölkhushållning*, 1876 *Strödda utkast rörande svenska jordbrukets historia* 1881.²⁸

2.2 Skottorps gods

Gården har anor som sträcker sig tillbaka till 1300-talet då den inledningsvis gick under namnet Veka eller Vijka. Den var en av två adliga gårdar i Skummeslövs socken och belägen öster om platsen där nuvarande Skottorp ligger, i byn som fortfarande bär namnet Veka. 1406 köptes godset av riddaren Abraham Brodersen Baad vars änka Sidsel Nielsdatter Jernskjæg snart övertog ägandeskapet. Efter henne uppstår dock en viss oreda 1470, då arvskiftet efter henne inte omnämner godset Veka. Godset verkar ha upphört att existera. Vad som antas ha inträffat är att godset tidigare än så har sålts och bytt namn.²⁹

År 1436 uppträder istället Skottorps herresäte med Jens Laurensen som första kända ägare och man förmodar att det var vid ungefär samma tid som huvudgården för herresätet flyttades till Skottorp och den nuvarande platsen invid Stensån.³⁰

Från 1505 ägdes Skottorp av släkten Jerskjæg fram till 1600-talet då Severin Axelsen sålde egendomen till norra Hallands landsdomare Mats Stensen Laxmands arvingar. Genom deras vidareförsäljning kom gården i Holger Axelsen Rosenkrantz ägo. Han var redan ägare till det på andra sidan Stensån belägna Dömostorp. Hans son Ebbe, som ärvde godset, ägde även gods på Fyn och när Halland blev svenskt såldes Skottorp till kommerseråd och statssekreterare Peter Julius Coyet. Denna innehade dock bara godset i några månader innan han överlät det till Karl XI:s kungliga sekreterare Frans Joel Örnstedt för 27 000 riksdaler 1663.³¹

²⁷ Almhult, s.88; *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 26 s.265-267 samt Wieselgren & Lundell, 49-50.

²⁸ *Svenskt biografiskt lexikon*. Band 26 s.267.

²⁹ Kjellberg & Svensson, 1968, s.117; Möller, 1871, s.107 samt Persson, 1959, s.78.

³⁰ Kjellberg & Svensson, s.117 samt Möller, 1871, s.107.

³¹ Kjellberg & Svensson, s.118; Möller, 1871, s.108 samt Persson, s.78-79.

Örnestedt var en ämbetsman som kommit från en av de svenska provinserna i Tyskland. Han arbetade sig uppåt i de svenska ämbetsverken och blev 1656 sekreterare vid kungens kansli under krigen mot Polen och Danmark där han erhöll goda vitsord. Han framställs efter de insatserna som en av kungens gunstlingar.³²

Inget är före Örnesteds övertagande känt om hur bebyggelsen på godset såg ut. Vad som är känt är däremot att han gjorde stora förändringar och det var under hans tid som slottsbyggnaden tillkom. En av samtidens främsta arkitekter, Nicodemus Tessin d.ä. skapade åt Örnestedt ett litet, men praktfullt, slott i klass med de magnifika skapelser som uppfördes i huvudstaden under Sveriges stormaktstid. Slottet blev, som det enda ifrån Sydsverige, värdigt att avbildas i Sueciaverken av Eric Dahlbergh.³³

Örnestedt bodde aldrig själv i slottet, mer än vid tillfälliga besök, och slottet i sig var inte lämpat som bostad och direkt obeboeligt under vinterhalvåret. Varför det byggdes ett kostsamt och praktfullt slott av detta slag är därför något av en gåta. Peter von Möller har framlagt teorin att slottet uppfördes som en väl bevarad hemlighet mellan Karl XI och Örnestedt, enkom för det kommande och sedan flera år uppskjutna kungliga bröllopet för den för stora festligheter skygge monarken.³⁴ Detta antagande kan möjligen styrkas av det märkliga ägarbytet mellan Coyet och Örnestedt 1663 som nämnts ovan även om antagandet förkastas av Adolf Persson med motiveringen att det tillkom av andra orsaker, för vilka han inte redogör.³⁵

Den 6 maj 1680 kom här alltså den enskilt största händelsen i bygdens historia att äga rum i slottets Kungssal då Karl XI vigdes med prinsessan Ulrika Eleonora av Danmark. Örnestedt själv hade tillsammans med riksrådet Johan Gyllenstierna företagit resan till Köpenhamn för att eskortera prinsessan till Skottorp.³⁶

Örnestedt efterträddes vid sin död 1685 som ägare av sin son varefter godset genom giftermål övergick i familjen Coyets ägo. Från 1747 växlade ägandeskapet mellan familjerna Coyet och von Krassow fram till dess att kapten Carl Gustaf von Krassow sålde det till kommerserådet Peter Möller från Helsingborg.³⁷

³² Kjellberg & Svensson, s.118 & Möller, 1871, s.108.

³³ Kjellberg & Svensson, s.118-119.

³⁴ Möller, 1871, s.112.

³⁵ Persson, s.82.

³⁶ Möller, 1871, s.111 & Persson, s.79. För en mer omfattande beskrivning av det kungliga bröllopet och allt vad det innebar. Se Möller, 1871, s.111-115.

³⁷ Kjellberg & Svensson, s.138 samt Möller, 1871, s.111.

Slottet hade i brist på underhåll förfallit och kommerserådet bekostade en omfattande ombyggnation efter ritningar av hovintendent Carl Fredric Sundwall. Mycket av slottet nedrevs och det slott som idag är beläget på platsen tillkom. Slottet är i mycket likt det gamla men trädgårdssidan ombyggdes och tak och väggar bekläddes enligt dåvarande modern klassisk stil. 1828 stod slottet färdigt för inflyttning.³⁸

Vid kommerserådets bortgång 1831 övertog hans fru Else Maire Béen godset vilket hon 1846 sålde till fostersonen Peter Möller, adlad von Möller.³⁹

2.3 Den agrara revolutionen

Vad som ingår i det omfattande begreppet ”den agrara revolutionen” är enligt Carl-Johan Gadd omvandlingen av såväl jordbruket som jordbrukarsamhället under tvåhundra år mellan 1700- och 1900-talen. Utvecklingen inleddes på 1700-talet och förändringshastigheten accelererade efterhand. De grundläggande förändringarna kom att omfatta jordäggande, odlingssystem, redskap samt odlade växter. Nyodling som innebar ökad åkerareal och utdikning av åkrarna förändrade landskapsbilden och skiftesreformer som samlade den enskildes åkermark och det äldre jordbrukets bruksformer som byggde på kollektiva beslut avskaffades.⁴⁰ Utöver ovan nämnda tillägger Wiking-Faria en förbättring av kreatursstammen till den agrara revolutionens innehåll. Han benämner ovan nämnda faktorer som ”tekniska delar” av den agrara revolutionen som har det gemensamt att de höjde produktiviteten hos jorden och djuren.⁴¹

Förändringarna var för samma ungefärliga period kännetecknande för så gott som hela Västeuropa även om förutsättningar, form och förändringshastighet varierade länder och regioner emellan. Under perioden skiftade samhället från ett feodalt till ett kapitalistiskt samhälle och den agrara revolutionen i västra Europa möjliggjorde industrialiseringen. Högre produktivitet inom jordbruket gav mat till andra områden i samhället och frigjorde arbetskraft till industrierna.⁴²

Kring mitten av 1700-talet inleddes en period av kraftig folkökning som för den största delen av befolkningen inledningsvis följdes av en nedgång i levnadsstandard. Under 1800-talet

³⁸ Kjellberg & Svensson, s.128 samt Möller, 1871, s.111.

³⁹ Kjellberg & Svensson, s.138 samt Möller, 1871, s.111.

⁴⁰ Gadd, 2000, s.11-12.

⁴¹ Wiking-Faria, 2009, s.21.

⁴² Gadd, s.12.

vänder dock den utveckling som en följd av den ökande jordbruksproduktionen. Priserna på livsmedel sjönk samtidigt som reallönerna steg. Levnadsstandarden kom därför att höjas samtidigt som folkökningstakten accelererade till nivåer som aldrig uppnått tidigare, vilket i tidigare Västeuropeisk historia aldrig inträffat. Denna avvikelse tillskrivs den förändrade jordbruksekonomi som nu gynnade en ökad produktion.⁴³

2.3.1 ...i Sverige

I Sverige slog förändringarna som den agrara revolutionen medförde igenom ganska sent sett ur ett Europeiskt perspektiv. Först i början av 1800-talet kunde man se en mer allmänt utspridd förändringsprocess av det slag som 30-40 år tidigare påbörjats i exempelvis Danmark och Tyskland. I England, som anses vara tidsmässigt främst i spridningen av den agrara revolutionen, hade utvecklingen påbörjats över hundra år tidigare än i Sverige.⁴⁴

Den svenska befolkningen ökade från sekelskiftet 1800 fram till 1870 med 77 procent vilket innebar från 2,4 miljoner till 4,2 miljoner. Sedan 1700-talets inledning hade befolkningen tredubblats. Städerna växte och ökade sin befolkningmängd men år 1870 bodde fortfarande 87 % av den svenska befolkningen på landet.⁴⁵

Bönderna stärkte sin makt och utökade sitt jordäggande, från att år 1700 ha ägt ca 30 procent kom deras jordinnehav av den samlade mantalssatta jorden i Sverige vid 1845 att omfatta närmare 60 procent. De ofrälse godsägarna och adeln ägde 12 respektive 17 procent vilket sammantaget utgjorde ungefär hälften av böndernas innehav. Samtidigt ökade de obesuttna, de som inte ägde egen mark, kraftigt.⁴⁶

Nyodlandet av åkermark i Sverige under perioden 1700-1870 var mycket omfattande och den totala åkerarealen ökade med ca 250 procent, vilket kan jämföras med ökningen i västra Europa som var 110 procent för samma period. Ett dilemma som den kraftiga nyodlingen medförde var att den skedde på bekostnad av betes- och ängsmark. Detta gav i sin tur en stagnering av kreaturstillväxten, och på vissa håll även en minskning, som i sin tur kom att innebära en kost alltmer dominerad av vegetabilisk föda.⁴⁷

⁴³ Gadd, s.12-13.

⁴⁴ Möller, 1989, s.14.

⁴⁵ Gadd, s.186-187 & 189.

⁴⁶ Gadd, s.204 & 227.

⁴⁷ Gadd, s.236.

Vid början av 1770-talet fick potatisen sitt genombrott hos den breda massan i Sverige. Under 1800-talets två inledande sekel flyttades den sedan från de småskaliga trädgårdsodlingarna ut på åkerfälten. Potatisen gav högre avkastning än spannmål och såddes och skördades under andra tider än spannmålet vilket förlängde odlingssäsongen på åkrarna. När man under 1820-talet kom för sig att använda potatis som råvara vid brännvinsbränning medföljde en stor ökning i den svenska brännvinsproduktionen. Storskalig brännvinsproduktion på stordriftsjordbruk konkurrerade nu ut böndernas egen husbehovsbränning som redan var i starkt avtagande när den förbjöds år 1855.⁴⁸

2.3.2 ...i södra Halland

Jordägandet i södra Halland var fram till sekelskiftet 1800 nästan uteslutande samlade till frälsegårdar tillhörande adelsmän. Detta tillstånd genomgick en radikal förändring och blott tjugo år efter seklets inledning var de självägande bönderna i majoritet. Adelsinflytandet var dock fortfarande relativt stort i enskilda områden ända fram till 1900-talet.⁴⁹

Fram till 1800-talet beskrivs Halland som ett fattigt län vilket tvingas importera brödsäd för att utfodra befolkningen. Länet hade störst spannmålsunderskott i Sverige och i förhållande till sin folkmängd erhöll man störst understöd i form av pengar och spannmål under åren 1799-1827.⁵⁰ Enligt Landshövdingberättelsen från 1822 hade dock utvecklingen vänt och länet kunde förklaras självförsörjande på spannmål.⁵¹ Laholmsbygden var inget undantag från länet i övrigt. Snarare var det värre. I Ränneslövsbygden genomfördes 1810 en kraftig skattesänkning vilket var en mycket ovanlig tilldragelse framtvungad av de rådande förhållandena.⁵²

Nyodlingarna kom igång sent i länets södra delar, som exempelvis Laholmstrakten, där de kala ljunghedarna fortfarande bredde ut sig. I det av Wiking-Faria undersökta Ränneslövsområdet startade nyodlingarna på 1820-talet, vilket är 10-40 år efter de flesta andra av länets undersökta områden. Däremot blev nyodlingen mycket intensiv från 1845 och

⁴⁸ Gadd, s.256-261.

⁴⁹ Wiking-Faria, 2009, s.420-421. Wiking-Farias undersökningsområde kallas södra slättbygden och omfattar Laholms- och Ränneslövsområdet. I Ränneslövsområdet ingår Skummeslövs socken till vilken Skottorps gods räknas. Se Wiking-Faria, 2009, s.60.

⁵⁰ Rasmusson, s.43.

⁵¹ Wiking-Faria, 2009, s.157.

⁵² Wiking-Faria, 2009, s.420.

fram till 1885 då den avtog i takt. 1820 var åkerarealen i området ca 10 procent av vad den var år 1925.⁵³

Under åren 1805-1880 ökade befolkningen i Ränneslövsområdet med 148 procent vilket är en väldigt stor tillväxt. Länet som helhet ökade under samma period med 76 procent.⁵⁴ Befolkningsökning och nyodling var ett par av faktorerna som kom att förvandla södra slättbygden till ledande jordbruksbygd. Trots den sena starten kom bygden att vid 1800-talets slut summeras som ledande i Halland inom flera områden som exempelvis redskaps- och maskinspridning bland jordbrukarna.⁵⁵

2.4 Godsen

Folkökningen under tiden för den agrara revolutionen orsakade prishöjningar på livsmedel vilket gjorde att den ekonomiska lönsamheten inom jordbruket stegrades. Storjordbruken gynnades av utvecklingen och ekonomiska intressen ökade uppmärksamheten kring jordbruket som prioriterades högre på den politiska dagordningen. Det blev på modet bland överklass att sysselsätta sig med jordbruk och det förekom många mindre lyckade experiment och storslagna försök att anlägga mönstergårdar utifrån idéer som ofta inte gick väl ihop med den praktiska realiteten.⁵⁶

Godsens utveckling under tiden för den agrara revolutionen gick från storskalig feodal drift mot ett kapitalistiskt jordbruk. Den feodala godsdriften kännetecknades av en produktion främst syftande till att fylla godsets egna behov, arbete utfört av bönder och torpare i form av dagsverken och att eventuellt överskott konsumerades av godsägaren vilket försvårade nyinvesteringar. Det kapitalistiska jordbruket karaktäriseras istället av att arbetet utfördes av lönearbetare, produktionen var riktad mot försäljning och vinsten användes främst till nyinvesteringar.⁵⁷

Enligt Jens Möller var det inte ökande befolkning och den tekniska utvecklingen som drev fram den agrara revolutionen utan enskilda individers insatser i att introducera nymodigheter. Godsägarna har av många tidigare ansetts mycket inflyttelserika vid införandet av jordbruksreformationer då det ansågs att deras möjligheter var större. På godsen fanns den

⁵³ Wiking-Faria, 2009, s.153, 157 & 420-421.

⁵⁴ Wiking-Faria, 2009, s.161-162.

⁵⁵ Wiking-Faria, 2009, s. 420-421.

⁵⁶ Gadd, s.211-212.

⁵⁷ Gadd, s.214 samt Möller, 1989, s.17.

ekonomiska styrkan, kunskap och kontakter, arbetskraft samt de rent geografiska arealerna att testa på. Senare undersökningar pekar däremot i större utsträckning på att godsägarna har erkänts för stor betydelse i förhållande till vikten av deras insatser.⁵⁸ En av dessa anhängare är Wiking-Faria som menar att dessa personer främst drev frågor som inte gynnade utvecklingen i allmänhet samt att "...ståndspersonerna inte hade någon påtaglig betydelse vid introduktionen av nya jordbruksredskap."⁵⁹

I Halland minskade frälsejorden från 51 procent år 1750 till 23 procent 1860. Inom de socknar där godsens fortfarande dominerade jordinnehavet ökade godsägarens makt. De bönder som tidigare brukat frälsejord inom godsets område avhystes nu i stor takt för att vidga godsets egen markanvändning och hela byar kunde avhysas för att skapa storskaliga jordbruk.⁶⁰

I Höks Härad, det sydligaste i Halland, hade godsens en stark ställning. Inom häradet fanns fem säterier eller gods: i Hishults socken fanns Oxhult och Sjöboholm, i Våxtorps socken låg Wallen och Dömestorp och i Skumslövs socken Skottorp.⁶¹

⁵⁸ Möller, 1989, s.16.

⁵⁹ Wiking-Faria, 2009, s.335.

⁶⁰ Wiking-Faria, 1993, s.18 & 48.

⁶¹ Johansson, 2001, s.55.

3. Undersökning

3.1 Peter von Möller och jordbruksutvecklingen

Vid Hushållningssällskapets årliga sammankomst i Halmstad den 3 juli 1883 inledde Peter von Möller, i egenskap av ordförande, med ett tal som sammanfattade hur han såg på det halländska jordbrukets utveckling från 1830-talet och framåt. Talet var i många delar även en sammanfattning av hans egna uträttade gärningar under perioden. Han konstaterar att Halland ännu i inledningen av 1830-talet var en fattig landsbygd som inte odlade tillräckligt med spannmål för att uppfylla de egna behoven. Vid missväxt förlitade man sig till staten och enskildas välgörenhet för att undvika svält. Klöver och vete var för många ännu okända alternativt sällan odlade grödor.

Gällande den tekniska utvecklingen brukade enligt von Möller de halländska bönderna fortfarande främst ådret och träpinneharven. Han hävdade även att användandet av fosforhaltig mägerl⁶² som jordförbättringsmedel endast i undantagsfall var känt av länets allmoge vilket sällskapet låtit åtgärda genom att provborrningar och genomgångar av de halländska märgellagren. Märgling, gödning och konstgödsling, vilket även påtalas att Halland var först i Sverige med att använda i och med införseln av guano 1844, ökade gräs- och spannmålsproduktion såpass att man 1875 kunde konstatera en export på 240 000 tunnor spannmål från länet. Detta utan att den spannmål som förts till Göteborg från de norra delarna av Halland räknats med. Förändringar till det bättre skedde också i länet genom nyodlingar följde av laga skifte.⁶³

3.1.1 Till åkerns gagn

Jan-Åke Staffansson har listat ett antal sätt för 1800-talets jordbrukare att öka jordens avkastning. Bortsett från gödsling kunde jorden tillföras det viktiga näringsämnet kväve genom plöjning. Ökad plöjning hade i många europeiska länder kompenserat för gödselbrist.⁶⁴ Järnplogens intåg anses vara ett av de viktigare inslagen i jordbruksutvecklingen. I

⁶² Märgling, tillförande av mägerl, dvs. jordarter med hög halt av kalciumkarbonat, för kalkning. Eftersom mägerl även innehåller bl.a. kalium och magnesium ger märglingen även en allsidig gödslingseffekt. Nationalencyklopedin.

⁶³ Talet finns återgivet i sin helhet i Danström, Ehrenborg & Grundberg, 1912, s.117-118.

⁶⁴ Staffansson, 1995, s.164-165.

förhållande till tidigare redskap som tråplog och åder gav den arbetstidsbesparingar och ökat plöj djup.⁶⁵

1838 anordnades på Dömostorp en plöjningstävling av Hushållningssällskapet.⁶⁶ Peter von Möller passade som initiativtagare och värd på att förevisa moderna engelska plogar och andra åkerredskap som han införskaffat både före och efter hemkomsten från sina studieresor under åren 1835-1836.⁶⁷ Wiking-Faria har med sin undersökning av järnplogarnas utbredning visat att i området omfattande Skummeslövs socken hade 17 procent av jordbrukarna järnplog 1820 och hela 56 procent 1840 medan motsvarande siffra för Hallands län var 40 procent. Han menar därför att Hushållningssällskapetets anordnade plöjningstävling 1838 visar att de utvecklingsmässigt låg efter.⁶⁸ Redan 1816 hade dock tillverkning av engelska åkerredskap, i en verkstad inrättad vid Överauditör Cronqvists ägor i Hishult socken belägen i Höks Härad, kommit till hushållningssällskapetets kännedom. Dessa ska av sällskapet ha förordats som väl lämpade och prisvärda.⁶⁹ Det är i allra högsta grad troligt att de tillverkade åkerredskapen omfattade järnplogar av engelsk typ.

Enligt Gadd var övergången till plogar av engelsk typ av stor betydelse då de till skillnad från tidigare järnplogar kunde framföras av blott en dragare och bemannas av en ensam förare. I de områden i Västsverige norr om Halland spred sig den järnplogen av engelsk typ runt 1850 medan den i nordvästra Skåne var i bruk vid 1820-talet.⁷⁰ Von Möllers införande av engelska plogar till Skottorps gods hamnar alltså tidsmässigt ungefär mitt emellan dessa årtal.

Enligt Staffansson var utvecklingen av plogarna en följd av de förändringar som det innebar att skifta odlingsystem till växelbruk.⁷¹ Växelbruk var en viktig förändring som innebar att man regelbundet roterade de odlade spannmålen och därmed minskade de stora arealer av träda som tidigare odlingsystem inneburit. Det bidrog starkt till åkerarealens höjda avkastning även genom en del indirekta effekter som att trädesarealer ersattes med foderväxter.⁷²

⁶⁵ Palm, Gadd & Nyström, 1998, s.117-119.

⁶⁶ Hägge, s.14.

⁶⁷ I huvudboken för år 1834 i volymen Huvudböcker 1834-52, Skottorps godsarkiv finns posten ”Tvenne engelska får och diverse åkerredskap”. Se även Danström, Ehrenborg & Grundström, s.68.

⁶⁸ Wiking-Faria, 2009, s.101-103.

⁶⁹ Danström, Ehrenborg & Grundström, s.61.

⁷⁰ Palm, Gadd & Nyström, s.116-119.

⁷¹ Staffansson, s.166.

⁷² Palm, Gadd & Nyström, s.178.

Von Möller var en av förespråkarna för växelbruk, vilket han menade gav större hö- och fodertillgång, samtidigt som han förkastade det tidigare utspridda ensädesbruket⁷³ som primitivt.⁷⁴ Växelbruket inrättades under tidigt 1800-tal på en del storjordbruk i Västergötland och Skåne och anses runt 1850 vara utbredd bland de flesta stora jordbruk i dessa trakter.⁷⁵ I Halland ska utvecklingen ha följt ungefär samma tidslinje och genomslaget skedde först på de stora jordbruken vilka hade resurser till att genomföra de kostsamma driftomläggningarna.⁷⁶ I Sven Peter Bexells halländska historiebeteckning från 1819 berättas att det under de senare åren använt sig av ”cirkulationsbruk”⁷⁷, vilket är en annan benämning på växelbruk. Detta innebär att godset använde sig av denna metod redan innan von Möller övertog driften.

En annan jordförbättringsmetod som Staffansson omnämner är dikning för att avleda ytvatten. Under början av 1800-talet skedde detta mest med öppna diken. Runt århundradets mitt började täckdikning⁷⁸ med rör begagnas. 1844 konstruerades pressar för tillverkning av tegelrör i England. I Sverige hade täckdikning i begränsad omfattning genomförts genom att fylla diken med sten.⁷⁹

Enligt von Möller var det när Sverige 1857 släppte på tidigare restriktioner i import och export av spannmål som rationella jordbrukare gavs möjlighet att ekonomiskt genomföra kostsamma täckdikningar.⁸⁰ Redan 1852 har godset blygsamma inkomster av från ”beredning av tegelsten” vilket avslöjar att förutsättningarna för egen tillverkning av tegelrör för täckdikning fanns.⁸¹

Angående mörkling av jordarna var detta ett ovanligt förfarande i alla delar av Sverige förutom i Skåne och Halland där det främst under 1800-talet var ett välanvänt gödslingsmedel. Metoden var dock känd och brukad redan under det föregående århundradet. Förklaringen till mörklingens begränsade användande i geografisk spridning är att den kalkrika mörklingen nådde bra effekt vid spridning på sandrika jordar, som de på den södra västkusten, men fungerade sämre ihop med andra jordarter. Den tidsmässigt korta

⁷³ Ensäde, form av ensidig stråsådesodling varvid säd såddes på åkern år efter år. Ensäde är den äldsta typen av sådesbruk och förekom i Sverige så sent som in på 1800-talet. Nationalencyklopedin. För mer om det Västsvenska ensädet. Se Palm, Gadd & Nyström.

⁷⁴ Möller, 1881, s.202-205.

⁷⁵ Gadd, 2000, s.207.

⁷⁶ Wiking-Faria, 2009, s.202.

⁷⁷ Bexell, 1923, s.71.

⁷⁸ Täckdikning, åkerdränering genom rör lagda i diken som sedan återfyllts. Rören läggs oftast i parallella sugledning, som mynnar i grövre stamledningar. Nationalencyklopedin. Se även Möller, 1989, för mer om täckdikning som jordförbättringsmetod.

⁷⁹ Staffansson, s.168.

⁸⁰ Von Möller, 1881, s.265-266.

⁸¹ Huvudbok, 1854.

användningsperioden för denna metod förklaras med upptäckten om att jorden utarmades på viktiga ämnen och därmed avtog de positiva effekterna efterhand. Begreppet utmärglad härrör ifrån denna insikt som dock ska ha varit känd redan i 1800-talets inledning. Att man trots det använde metoden kan vara en följd av den gödselbrist som uppstod med de stora nyodlingarna under 1800-talet.⁸² Huruvida von Möller var medveten om mörglings långsiktiga effekter för jordarna finns inget omskrivet. Hans starka propagerande för metoden, och i övrigt för det rationella jordbrukets reformer, talar emot att han skulle undanlåtit sig att dela med sig av en sådan detalj om den varit känd för honom.

3.1.2 Till ladugårdens gagn

De företagna studiererna, vilka nämnts ovan, som genomfördes under 1830-talet bidrog förmodligen med den största inspirationen till von Möllers jordbrukstänkande. Influenserna som hämtades från framförallt England återspeglas återkommande i hans egna skrifter av vilka de flesta utgavs under den senare delen av hans livstid. Om vad von Möller ansåg om jordbrukets utveckling kan vi först läsa ifrån åren då han är mitt uppe i, eller till och med efter, den egna driften av Skottorps gods. I flera fall sammanfaller hans eget utförande tidsmässigt med de teoretiska sammanställningarna avsedda för andra lantbrukare. Troligt är dock att stora delar av kunskapen inhämtats under tidigare skeden som framför allt koncentrerats till 1830-talets resor och studier. De engelska influenserna inom boskapsavel tydliggörs redan 1836 då de första korthornsdjuren, som ovan omnämns, importerades till godset.

Von Möller verkade även för att dela med sig av de kunskaper han själv inhämtat om jordbruket. Flera av hans utgivna skrifter hade som mål att genom hushållningssällskapets försorg spridas till den halländska allmogen. Det område han framhävde som mest eftersatt var den svenska djurhållningen. I *Några ord rörande ladugårds- och mjölkhushållning* fördömer han kunskaperna som otillräckliga och undervisningen däri såsom bristande. Han påpekar att kor i 100 000-tal försummas i sin vård och utfodring på svenska småjordbruk och att verksamheten bedrivs slentrianmässigt. Mot detta försöker han råda bot med en omfattande redogörelse för bl.a. avel, utfodring, utformning av stallmiljö, mjölkningstider, mjölkningsteknik för handmjölkning, kalvning, mjölk- mejerihantering, osttillverkning samt bokföring och ytterligare mer. Syftet med de föreslagna åtgärderna är en ökad avkastning och

⁸² Wiking-Faria, 2009, s.226-227.

ett överskott för avsalu, gärna via export till den engelska marknaden för vilken han talar sig varm. Skriften i sig är till största del en omskrivning efter en dansk förlaga.⁸³

En del av förslagen var förmodligen inte menade till mindre jordbrukare för vilka genomförandet skulle vara ekonomiskt ogenomförbara. Ett talande exempel är frågan om kornas betesgång ska vara fri eller om de bör tjudras. Enligt von Möller var tjudring att rekommendera och han föreslår lämpliga avstånd på den fjättrande länkens längd. Djurens vattentillgång sörjdes för genom utkörning av vatten på kärra till var ko. En person klarar att på detta sätt vattna 100 kor två gånger dagligen.⁸⁴ Ett förfarande som kräver en kapitalstark bonde som kan avvara arbetare åt att enbart sköta denna syssla. Besättningar över hundra kor hörde troligen inte heller till vanligheten.

Importen av de engelska Durhamsdjuren som tidigare omnämnts var ett led i von Möllers målsättning att öka avkastningen av den animaliska produktionen. De framhävs av von Möller som en bättre ras än Ayrshirerasen som även importerades från England för avel. Ayrshire var dessutom redan vid införseln en utblandad korsning med korthornsras enligt en skotsk utredning som von Möller hänvisar till. Korsningar med de egna korthorndjuren var, enligt hans egna beprövade erfarenheter, högproduktiva i sin mjölkavkastning⁸⁵ vilket vi återkommer till under avsnittet om den egna ladugårdens avkastning nedan. Enligt Adolf Persson var de importerade djuren på Skottorp "...stora och vackra men lämnade ej mycken mjölk." Bättre besättningar kunde vara av Ayrshireras eller korsningar därav.⁸⁶ Det var också Ayrshirerasen och dess korsningar som kom att bli den mest betydelsefulla importerade rasen i Halland.⁸⁷

Kons förmåga att ge mjölk listas av von Möller som den främsta förutsättningen för en vinstgivande ladugårds- och mjölkhushållning.⁸⁸ "Mjölkgivande" ska enligt Adolf Theodor Carlheim-Gyllensköld för första gången ha omnämnts som ett för nötkreatursavel gott karaktärsdrag på ett praktiskt lantbrukarmöte på Dömostorp 1846. Här visade von Möller upp korthornkorsningar och avkommor sålda till närliggande jordbruk och en mejerihantering som påbörjats vid 1830-talets slut.⁸⁹ Carlheim-Gyllenskölds uppgifter beläggs inte direkt i några andra källor och bör därför tas med en nypa salt.

⁸³ Möller, 1876. En diskussion om omskrivningen som källa förs i avsnitt 1.3.1 Primärkällor.

⁸⁴ Möller, 1876, s.42-43.

⁸⁵ Möller, 1876, s.6 samt 49.

⁸⁶ Persson, s.271.

⁸⁷ Wiking-Faria, 2009, s.282.

⁸⁸ Möller, 1876, s.5.

⁸⁹ Carlheim-Gyllensköld, s.72-73.

3.2 Utvecklingen på Skottorps gods

Ur huvudböckerna, som återfinns från år 1834 till 1882, kan vi utläsa hur godset under denna tidsperiod vid några tillfällen skiftade karaktär. Genom att avgöra vilka godsets huvudsakliga inkomster var kan man fastställa den huvudsakliga inriktningen på godsets produktion.

En faktor som läsaren bör beakta är att siffrorna för inkomsterna inte är separerade för var och en av von Möllers ägda gårdar. Förutom Skottorp omfattar egendomarna, som vid olika tidpunkter förekommer i huvudböckerna, Dömostorps-, Rennenäs-, Pettersbergs-, Wallberga- och Edenberga gårdar. Jag väljer i detta avsnitt att se på dem som undergårdar till, och integrerade delar av, Skottorps godsekonomi. Godsets inkomster är egentligen att betrakta som von Möllers då det inte gjordes åtskillnad mellan privat och offentlig ekonomi på godset.⁹⁰

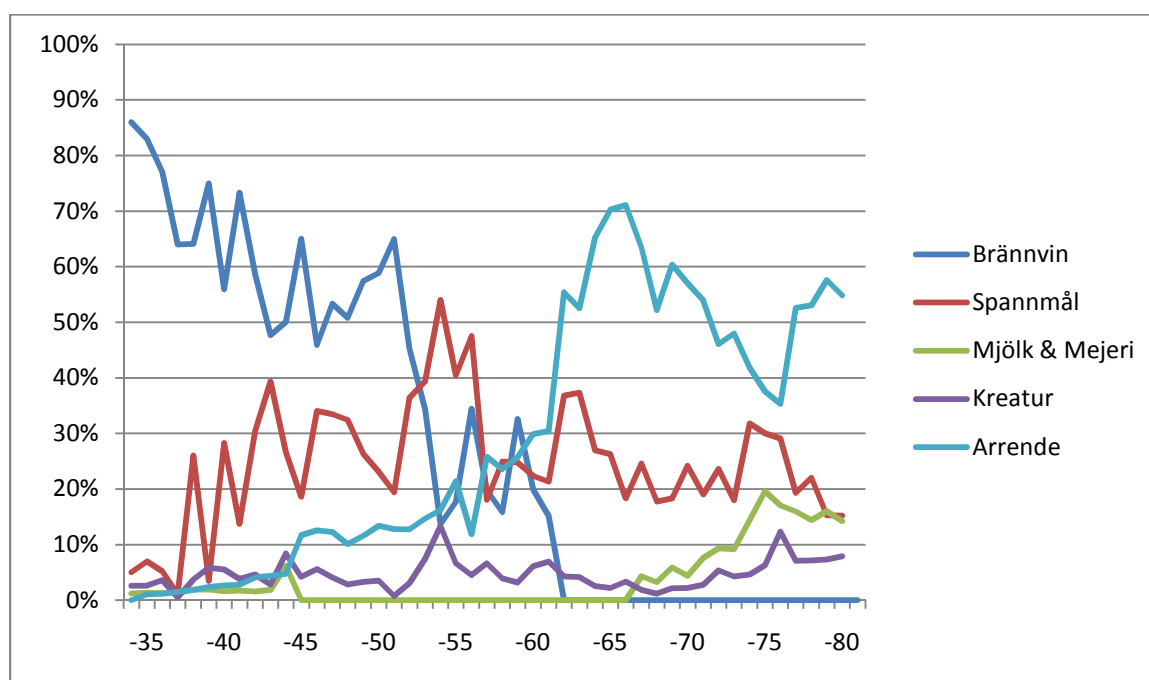

Diagram 1.1 Godsets huvudsakliga inkomstkällor i procent av den sammanlagda inkomsten åren 1834-1881. Källa: Huvudböcker, Skottorps godsarkiv.

1834 kan det konstateras att räkenskapsårets huvudsakliga inkomst med bred marginal var försäljningen av brännvin som står för 86 procent av den sammanlagda inkomsten. Spannmålsförsäljningen som var den näst mest inkomstbringande produktionsgrenen under året stod för 5 procent av den totala summan. Brännvinsbränningen genomfördes, till viss del med spannmål men i huvudsak med potatis som råvara, på godsets egna brännerier belägna på

⁹⁰ För fördjupande läsning om den sociala och offentliga ekonomin under 1800-talet. Se Hasselberg.

Skottorp och Dömostorp, samt på ett bränneri i Röhög.⁹¹ Spannmålsproduktionen var alltså inte särskilt omfattande och mer i syfte av hushållsbehov.

De följande åren fortsätter brännvinsförsäljningen att vara den största inkomstkällan men från 1838 ökar försäljningen av spannmål markant. Förhållandet mellan dessa produktionsgrenar håller dock i sig ända fram till 1853 då spannmålsförsäljningen för första gången, men med knapp marginal, står som godsets största inkomstkälla. Nyodling, utdikningar och mörpling är några av de kostnadsposter i huvudböckernas föregående år som kan ha bidragit till de ökade spannmålsskördarna. Inte att förglömma är den omtalade guanon som importerades på 1840-talet vilket tidigare nämnts. Från 1847 förekommer guano som en egen återkommande kostnadspost i de årliga sammanställningarna. En förklaring till att det trots allt dröjde så länge som till 1853, vilket är 22 år från det att von Möller övertog driften, till att hans påverkan på jordbruket blir tydligt synbart i godsekonomin kan vara att nästan allt arbete var manuellt. Att utdika åkrar, sänka vattendrag och gräva mörplingar var dryga och tunga arbetsinsatser. En annan orsak kanske kan spåras i en utgiftspost som har upphört att existera från 1847 års sammanställningar. Arrendet till fostermodern. Först från 1846 stod von Möller själv som ägare till godset och även om fostermoderns involvering i godsets drift redan från 1831 varit i det närmaste obefintlig kan det nyvunna ägarskapet haft en accelererande effekt på planerade förändringar. Det ska tilläggas att en märkbar ökning i godsets spannmålsproduktion gått att avläsa redan från 1838 då inkomsterna från försålt spannmål flerfaldigt mångdubblades och uppgick till mer än de föregående fyra åren sammantaget utgjort. Brännvinet var dock alltså den huvudsakliga inkomstkällan under hela fostermoderns ägandeperiod från 1831 till 1846, och därefter ytterligare en tid.

De egna brännerierna lades ned i Dömostorp 1840 och i Skottorp 1841. Produktionen, som 1842 uppgick till 32 520 kannor, förlades i stället helt till bränneriet i Röhög under 12 års tid. Efter en del ombyggnationer återupptogs 1853 brännvinsbrännandet på Dömostorp men produktionen var, trots enstaka år av ökad försäljning, i avtagande och godsets produktion av brännvin upphör från 1864.⁹² Nya omkostnader för skatt på brännvinsbränning och särskilt anställda ”brännerister” hade tillkommit från 1855 och minskat vinstmarginalerna vilket i samband med mer utvecklad industriell brännvinstillverkning på andra orter bidrog till att verksamheten ansågs för olönsam och avvecklades.

⁹¹ För mer utförligt genomgång om brännvinsbränning i godsregi rekommenderas att läsa Nystöm.

⁹² Från 1862 följer godsets årsredovisningar i perioder om ett år från aug till aug istället för kalenderåret och redovisas som 1862/63 i huvudböckerna. För enkelhetens skull skriver jag bara det sista året fortsättningsvis.

Under många av de år som föregick brännvinsbränningen avvecklande bekostas nybyggnationer, restaureringar och andra upprustningar av de underliggande gårdarna i godsets ägo. Dessa åtgärder förebådade en annan driftsstrategi som kommer att visa sig i räkenskaperna efterhand. Utarrendering av gårdarna. Ett tydligt på hur det kunde gå till, kan vi följa i de sammanställda kostnaderna från 1854, då Wallberga gård, med underliggande hemman, inköptes. Nya byggnader, inventarier, nyodling, mörgling, och dikning bekostades. Guano och benmjöl motsvarande närmare 3.5 gånger godsets årliga förbrukning inköptes och därtill fördelades en ansevärd mängd spannmål till utsäde. De totala kostnaderna för åtgärderna översteg gårdens inköpssumma.

Von Möller själv var särdeles nöjd med hur reformerna på Wallberga artade sig och beskriver själv förfarandet som mycket lyckat i *Strödda utkast rörande det svenska jordbrukets historia*. En av de fattigaste byarna i området, med ett eftersatt jordbruk, ska efter hans insats på bara några år ha vänts till något han med stolthet kunde arrendera ut från 1860 till en summa som enligt honom själv motsvarade tio gånger vad som givits innan uppköpet. En annan detalj som han framhåller som positiv var att endast en av gårdens underlydande motsatte sig omfördelningarna av jorden och behövde avvisas.⁹³ I godsets årliga sammanställningar noteras inkomster från arrendet av Wallberga gård först från år 1863. Då redovisas en årlig arrendeavgift om 12 000 riksdaler som motsvarar mer än en fjärdedel av gårdens inköpssumma och lagfarter om 40 870 riksdaler från 1854, en summa som dessutom även omfattade köpet av en annan mindre gård.

Den nya strategin, som kan beskrivas som förädling och utarrendering av godsets underlydande gårdar, genererar allt mer inkomster och från 1863 blir, i och med det nytillkomna arrendet för Wallberga, denna verksamhet den mest inkomstbringande enligt räkenskaperna. Från och med 1866 års noteringar kan vi utläsa att även Dömostorps gods arrenderats ut och därmed är alla jordbruksegendomar utom huvudgodset i Skottorp i brukade av arrendatorer.

Som många andra förändringar på godset hade även ombildningen till arrendegårdar engelska influenser. Det som benämns den ”klassisk-engelska” vägen för övergång till ett jordbruk präglat av den kapitalistiska utvecklingen, innebar att godsherren avhyste bönderna och delade in markerna i stora arrendegårdar. I England växte systemet fram mellan 1500- och 1800-talet och driftsformen med förhållandet godsägare-arrendator-lönearbetare var i 1800-talets inledning vanlig i Skåne. Systemet innebar ett delat kostnadsansvar mellan godsägare

⁹³ Möller, 1881, s.268-369.

och arrendator där ägarens insats var fast kapital, som mark och byggnader, och arrendatorn stod för de löpande utgifterna. Jordägarens produktion fokuserades till huvudgården och många av dessa fungerade som experimentella föregångare från vilka idéer vidarebefordrades till arrendegårdarna. Detta förfarande besparade arrendatorerna den ekonomiska risken med obeprövade nymodigheter, en risk som godsägarna oftast hade råd att ta även om det förekom fall där huvudgårdarnas misslyckanden i experimenterandet renderade dem att bli olönsamma.⁹⁴

Jämförelser finns i Johanssons redogörelser för förändringarna på godsen i det angränsande Halmstad härad. Familjen Staël von Holstein på Vapnö gods bildade under mitten av 1800-talet tio nya storgårdar enligt "klassiskt-engelskt" mönster. Under 1860-talet avhystes fyra hela byar i Holm, Fastarp, Nannarp och Tiarp för att ersättas av fyra storgårdar. Byborna blev i de flesta fall statare och några fick bosätta sig på torp i utkanterna av godsets ägor.⁹⁵

Arrendeintäkterna, som till skillnad från de övriga intäkterna, gav en stabil inkomst från år till år och behöll sin ställning som Skottorps gods främsta inkomstkälla fram till 1881 vilket är den sista årssammanställningen som redovisas i huvudböckerna från Peter von Möllers tid som godsägare. Med undantag för ett par år, förmodligen vid brytpunkter för förnyande arrendekontrakt, omfattar arrendeintäkterna runt 50 procent av godsets sammanlagda inkomster från 1863. Försäljningen av spannmål under samma period varierar kraftigt och utgör från 19 till 30 procent av den totala summan som den näst mest inbringande delen av godsets näringar.

Vad som blir tydligare mot från slutet av 1860-talet är att godset har en större spridning på sina stora inkomstposter än vad som var fallet under tiden för brännvinsbrännandet. Från 1868 redovisar godset inkomster från mejeriverksamhet i en omfattning som inte tidigare skådats. Det av von Möller så omhuldade ladugårdshållningen visar sig efter det i allt mer omfattande utsträckning som en av godsets huvudsakliga inkomstkällor som 7 år senare utgjorde en inte försumbar del som uppgick till 20 procent av de intäkternas totala omfattning.

Ytterligare en gren av von Möllers skötebarn som växte sig större under 1870-talet var försäljningen av kreatur. Avelsverksamhetens inkomster kom dock att under de flesta åren att utgöra en blygsam andel av godsets omsättning. Det bör också tilläggas att de år som

⁹⁴ Möller, 1989, s.18-19.

⁹⁵ Johansson, s.59-60.

kreatursförsäljningen toppade återfinns det en motsvarande minuspost i balansräkningen på nya kreatursinköp som motsvarade och ibland även översteg summan av de försålda djuren.

3.2.1 Den ekonomiska avkastningen

Att studera godsets ekonomiska avkastning kan ge oss en bild av hur von Möllers rationella jordbrukstänkande i praktiken gav utdelning i form av ekonomisk vinst. Vinstens storlek, liksom godsets totala omsättning skulle kunna vara ett par beståndsdelar att studera men det finns avgörande faktorer som gjort att jag valt bort dessa förfaringssätt. Dels arrenderas, utarrenderas samt inköps, under åren 1834-1881 som studerats i huvudböckerna, ett antal egendomar som i flera fall påverkar omsättningen på ett jojoartat sätt vilket gör den osäkrare som riktmärke. Samma gäller redovisningen av eventuell vinst redovisad som summa vilken påverkas av omsättningens rörlighet. Godsets omsättning kan över hela tidslinjen ge en rättvisande bild av utvecklingen men vid enstaka nedslag kan resultatet bli väldigt missvisande. Det som borde kunna ge den mest rättvisande bilden av utvecklingen på godsets ekonomiska avkastning är en omräkning av vinsten i proportion till omsättningen redovisad som procentsats vilket inte påverkas av omsättningens dalar och toppar. Att redovisa resultatet som procentsatser är ett sätt att undvika problemet med att huvudböckerna under tidsperioden redovisas i olika myntenheter i och med övergången från riksdalern till den svenska kronan 1873. Därför håller jag mig främst till ovan valda tillvägagångssätt i detta avsnitt med undantag för nedslag med redogörelser vid särskilda årtal.

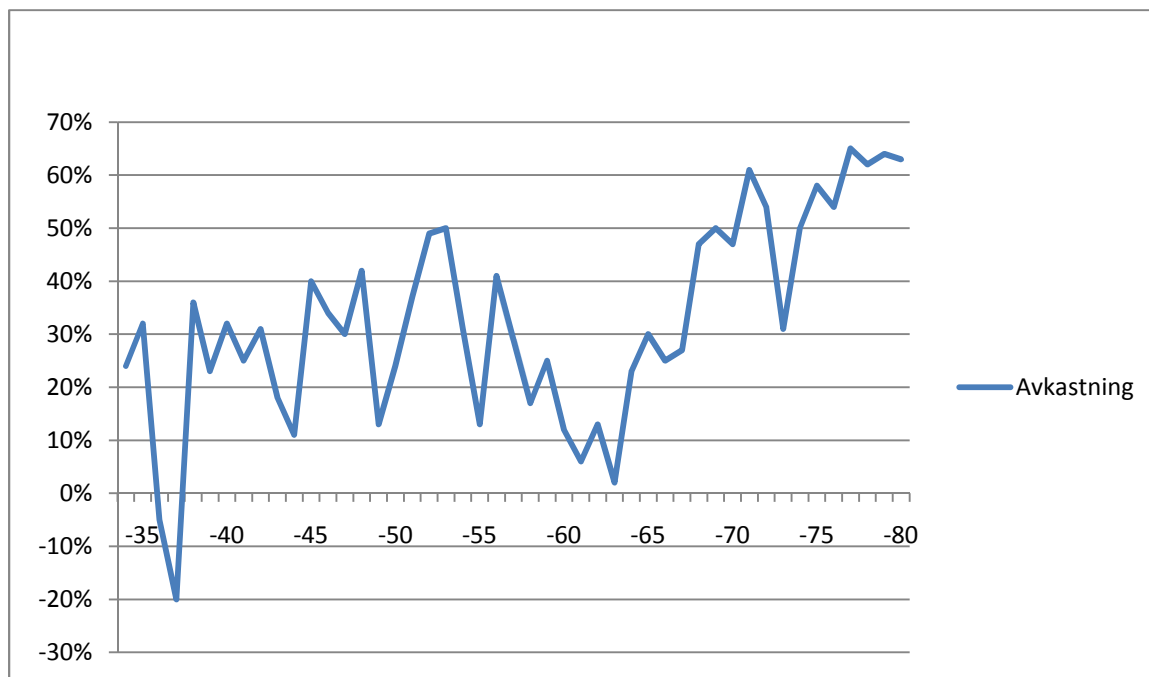

Diagram 1.2 Godsets ekonomiska avkastning i procent av den sammanlagda inkomsten åren 1834-1880. Källa: Huvudböcker, Skottorps godsarkiv.

Under det första undersökta årtalet 1834 redovisar godset ett driftsöverskott motsvarande 24 procent av godsets inkomster. För ett jämförande perspektiv på den siffran kan nämnas att i Olssons undersökning av ett större antal skånska gods visade de under 1800-talets första hälft överlag upp betydligt större driftsöverskott än så med ca 60 procent.⁹⁶

Först runt 1850 talet visar godset på driftsöverskott som överstiger 40 procent men detta är tillfälliga toppar och lika vanligt är att siffrorna understiger 30 procent under åren fram till mitten av 1860-talet.

Mellan åren 1857 och 1863 återfinns en period av sjunkande lönsamhet som sammanfaller med en tillbakagång i spannmålsförsäljningen och avvecklandet av den tidigare så inkomstbringande brännvinsproduktionen.

Först i och med att alla godsets underlydande egendomar genererar arrendeintäkter kommer godsets driftsöverskott att placera sig stadigt på nivåer motsvarande dem de skånska godsens uppvisade under seklets första hälft. Mellan årtalen 1872 till 1880 är det genomsnittliga driftsöverskottet 56 procent.

Den något eftersläpande utvecklingen i jämförelse med de skånska godsens kan till viss del förklaras med att under många år var godsdriften beroende av produktionsgrenar som

⁹⁶ Olsson, 2002, s.352.

tenderade att variera stort i ekonomisk avkastning från år till år. Dels genomfördes även stora investeringar i befintliga och nyinköpta gårdar som drog ner resultatet. Under åren 1836 och 1837 uppvisar godset till och med driftunderskott tack vare dessa betydande omkostnader i samband med tillfällig nedgång i brännvinsförsäljningen, som under dessa år var godsets överlägset största inkomstkälla.⁹⁷ De skånska godsens hade redan innan 1800-talets början genomfört omställningen till rationell storgodsdrift och hade därmed några decenniers försprång jämfört med von Möllers Skottorp. Enligt Johansson skedde de stora omläggningarna i godsdriften på godsen i Halmstad härad under åren 1850-1880. Orsaken till den sena omläggningen förklaras med att områdets tungarbetade lerjordar krävde viss jordbruksteknisk redskapsutveckling för att kunna bearbetas i större omfattning.⁹⁸ På Skottorps gods marker var jorden sandig och därför inte svårbearbetad. Problemet var istället jordens fattiga näringsinnehåll.

3.2.2 Spannmålets avkastning

Spannmålsberäkningarna avser bara huvudgården i Skottorp och är hämtade ur spannmålsjournalerna för åren 1831-1866, och i huvudböckerna för åren 1867-1881.

Godsets spannmålsavkastning redovisas som korntal. Korntalet är likvärdigt med det antal korn som varje korn utsäde ger tillbaka vid skörd. Totalskörden kan beräknas enligt formeln: (Totalskörd = Totala utsädesmängden x Korntalet).⁹⁹

I godsets spannmålsjournaler för åren 1831-1866 och i huvudböckerna för åren 1867-1881 finner vi siffror för godsets skörd och utsäde. Genom att vända på formeln för beräkning av totalskörden kan vi istället räkna ut korntalet genom att dividera totalskörden med utsädet. Detta ger oss bruttokorntalet, vilket kommer att användas fortsättningsvis. Vid beräkning av nettokorntal avräknas utsädet för kommande år.¹⁰⁰

Enligt Wiking-Faria kan korntal i årligen redovisad statistik skilja sig stort ifrån år till år då skörden var väderberoende. Bäst är därför att redovisa korntal som medeltal över flera sammanhängande år.¹⁰¹ I denna undersökning av korntalen på Skottorps gods har strävan varit att så långt som möjligt redovisa medeltal av 5-årsperioder.

⁹⁷ Se diagram 1.1

⁹⁸ Johansson, s.66.

⁹⁹ Gadd & Jorner, 1999, s.71 samt 143.

¹⁰⁰ Wiking-Faria, 2009, s.229-230.

¹⁰¹ Wiking-Faria, 2009, s.230.

Tabell 1.1 Korntal (brutto) vid Skottorps gods 1833-1881.

	1833	1842	1851	1861	1871	1881
Vete	-	-	11,8	8,3	10,3	8,4
Korn	7,4	6,7	6,8	12,3	8,4	10,9
Råg	10,8	7,6	9,0	12,2	9,5	10,3
Havre	3,4	5,9	9,0	10,7	9,8	10,9
Alla	7,2	6,7	9,2	10,9	9,5	10,1

Källor: Spannmålsjournaler 1831-66, Huvudböcker 1867-1881, Skottorps godsarkiv.

Kommentar: Undersökningen omfattar femårsperioder och året betecknar sista året i varje undersökt period. 1833 omfattar bara ett år, det är dock de första siffrorna sedan Peter von Möllers övertagande av godset som kan fastställas med någorlunda säkerhet. Perioden 1847-1851 omfattas talen för vete och korn av uppgifter från fyra år. Perioden 1857-1861 omfattar siffrorna för vete uppgifter från tre år. Alla omfattar vete, råg, korn och havre med undantag för 1833 och perioden 1837-1842 då vete inte odlades på godset.

I tabellen ovan kan utvecklingen av godsets korntal följas. Om vi studerar medeltalen för alla spannmålen kan vi se en kraftig ökning från de första årtalen fram till åren 1851 och 1861. Därefter sker tillsynes en stagnation av utvecklingen som vi återkommer till längre fram. En iakttagelse som kan vara rimlig att göra är att talen för vetets utveckling inte verkar följa mönster efter de övriga tre sädesslagen. Troligen beror detta på det faktum att vete odlades i mycket mindre omfattning än resterande sädesslag fram till undersökningsperioden 1871 och småskaligheten ger en benägenhet till större omskiftningar från år till år.

Av de insatser som von Möller genomfört i syfte att förbättra jordens avkastning vet vi att cirkulationsbruk och engelska järnplogar infördes på godset senast under 1830-talet. Effekterna därav borde vara synliga redan 1842 men tyvärr gör avsaknaden av likvärdiga jämförande uppgifter för det föregående årtiondet att vi inte kan dra några hållbara slutsatser om dessa effekter.

Under 1840-talet påbörjas importen av guano som tillsammans med mörkling och gödsel används som jordförbättringsmedel. Om dessa åtgärders effekt på åkrarnas avkastning skulle man kunna placera de ökade korntalen för råg och havre mellan åren 1841 till 1851. Beakta dock att ökningen för korn är ytterst marginell och gödsling av åkrarna var ingen nyhet. Att sprida ladugårdsdjurens gödsel på åkrarna går mycket långt tillbaka i tiden. Den egna ladugårdens djur kunde troligen inte uppfylla behovet av gödsel till åkerarealen efter godsets nyodlingar, guano och mörkling ersatte bristen. Skillnaden mellan användandet av dessa metoder i förhållande till tidigare låter sig här inte fullt ut avgöras men det går alltså att tydligt avgöra att en klar förbättring av korntalen skett sammantaget.

I ett jämförande perspektiv kan vi studera utvecklingen för korntalen i Halland nedan.

Tabell 1.2 Korntal (brutto) enligt landshövdingeberättelser för Halland 1833-1883.

	1833	1845	1853	1863	1873	1883
Råg	4,0	5,5	6,5	8,0	8,0	8,5
Havre	4,0	4,5	4,5	7,0	7,0	8,0
All säd	4,0	5,0	5,0	7,5	7,5	8,0

Källa: Urval efter sammanställning av Wiking-Faria, 2009, s.230.

Kommentar: 5-årsperioder undantaget 1833 vilket vi inte vet hur många år det representerar. All säd är vete, råg, korn, havre o blandsäd.

Det går ganska enkelt att se gemensamma drag i utvecklingen som den markanta ökningen fram till 1860-talet och stagnationen därefter. Skillnader är att korntalen från Skottorps gods ligger klart över medeltalen för Halland på så gott som samtliga jämförbara siffror. Att så är fallet är förstås inget överraskande resultat då medeltalen för Halland omfattar även många mindre och även direkt eftersatta jordbruk vilket kan tynga ner siffrorna. Vad som är mer intressant att fästa uppmärksamhet vid är att den kraftiga ökningen av korntalen vid Skottorps gods kan avläsas redan 1851¹⁰² medan en likvärdig blir tydlig först 1863 i de Halländska korntalen överlag.

För åren av stagnation efter 1863 ger Wiking-Faria till förklaring gödselbristen till följd av de fortsatt kraftiga nyodlingarna. Till detta sluts de avtagande kortsiktiga effekterna av mörglingen. Wiking-Faria hävdar att orsaken till att korntalen i Halland efter år 1880 sjönk främst var resultatet av mörglingens utarmning av jorden. Användandet av mörgel stod då under sin mest intensiva fas för att sedan försvinna så gott som helt runt 1900.¹⁰³ Hur korntalen på skottorps gods utvecklades efter 1880-talet förtäljer inte denna studie men stagnationsmönstret följer i övrigt det Halländska för 1860 och framåt. Jag är därför benägen att sluta mig till den av Wiking-Faria dragna slutsatsen att mörglingens förmåga att höja korntalet var kortsiktig. Peter von Möller gick bort innan de allvarligt negativa konsekvenserna av mörglingen visade sig.

I riket som helhet ska en ökning av korntalen motsvarande runt 40 procent skett under 1800-talet.¹⁰⁴ Det är något lägre än den ökning som kan uppmätas över de halländska korntalen vilket motsvarar närmare 50 procent men är däremot likvärdiga med utvecklingen av korntalen som uppmätts på Skottorps gods.

¹⁰² Tabell 1.1

¹⁰³ Wiking-Faria, 2009, s.235-236.

¹⁰⁴ Gadd, s.315.

3.2.3 Ladugårdens avkastning

För den period som det är möjligt kommer avkastningen av Skottorps gods mjölkkningsbesättning studeras. Som vi tidigare sett omfattade godsets animaliska produktion såväl försäljning av nötkreatur och mejeriproduktion. Det här avsnittet kommer av utrymmesskäl lämna nötkreaturen därhän och enbart omfatta avkastningen från godsets mjölkkor. Undersökningen omfattar avkastningen hos Skottorps kor åren 1871-1875 då materialet är begränsat därtill. Detta medför att vi inte får något jämförande material i ökning över tid utan enbart ett utsnitt av avkastningen på godset att jämföra med andra likvärdiga uppgifter från samma tidsperiod. Kornas avkastning har här omräknats från skålpund till kilogram för att förenkla vid jämförelser och ge bättre överskådlighet.

Från 1860-talet kom antalet mjölkkor på gården att öka kraftigt från 59 kor år 1868 till 91 kor 1875.¹⁰⁵ Wiking-Faria har i en undersökning av 19 bouppteckning bland halländska ståndspersoner åren 1860-1900 noterat att bland dessa förekom besättningar över 25 kor först efter 1880. Därefter ska vissa besättningar haft så många som 110 kor och det genomsnittliga antalet kor för perioden var 26,9. Ökningen av antalet kor bland ståndspersonerna kan möjligen ha inträffat något tidigare än hos övriga jordbrukare.¹⁰⁶ Vapnö gods, beläget i Halmstad härad, hade 1875 hela 240 kor och siffran hade 1881 stigit till 350 st.¹⁰⁷

Kobesättningen i Skottorps ladugård tillhörde alltså redan tidigt de största i länet, dock inte i närheten av de riktigt stora, men kom förmodligen att falla tillbaka något i det avseendet i takt med att andra besättningar efter 1880 ökade. En kraftig ökning av beståndet inleddes tidigare än de allra flesta ståndspersoner i länet och därmed också 20-30 år före de flesta övriga jordbrukarna i Halland.

Vad vi redan sett är att godsets mejeriproduktion förde en tynande tillvaro fram till 1860-talet. Korn på Skottorp kom under perioder att arrenderas ut under de förevarande åren och produktion för avsalu förekom i mindre utsträckning endast under några år på 1830- och 40-talet.¹⁰⁸

Den svenska exporten av smör kom under slutet av 1860-talet igång. Priset på smör, och därmed även mjölk, styrdes av en ökad efterfrågan på den engelska marknaden som var dominerande, samt av Danmark som hade en betydande produktion för export. Dessa länder

¹⁰⁵ Arbetsjournaler (med kreaturskonto) 1871-1875

¹⁰⁶ Wiking-Faria. 2009, s.301.

¹⁰⁷ Möller, 1881, s.272.

¹⁰⁸ Se Diagram 1.1

stod som mottagare för så gott som hela den svenska smörexporten.¹⁰⁹ Von Möllers eget gods följde alltså i praktiken marknadsutvecklingen då efterfrågan försköts från spannmål till mejeriprodukter, vilket grundade sig i ökad levnadsstandard och förändrade matvanor.¹¹⁰ Tidsmässigt kan han sägas ligga i framkant i det här fallet. På det teoretiska planet hade han redan 1853 uppmärksammat behoven på den engelska marknaden i skriften *Några ord om utförsel af svenska ladugårds-alster till England, samt den engelska marknadens fordringar*. I egenskap av Hushållningssällskapets sekreterare förklarade han i den skriften att ”Ingen gren af Svenska landtbruket har ett större behof af en kraftfull lyftning och utveckling än ladugårdshushållningen.”¹¹¹

Danmark var som vi tidigare tagit del av framhållet som ett föregångsland gällande ladugårdens djurhållning, enligt von Möller. Den danska avkastningen var också mycket högre än den svenska i förhållandet mellan avkastningen per ko. Staffansson visar att den årliga medelavkastningen per ko i Danmark uppgick till 1 350 kg vilket motsvarar drygt 30 procent mer än den svenska avkastningen.¹¹²

De importerade korthornsdjurens avkommor genom korsningar med inhemsk ras ska enligt von Möller under åren 1874-75 gett god avkastning med flera kor mjölkandes över 3 400 kg. Han äger enligt egen uppgift 3 kor av svensk lantras som han menar blivit små till växten av generationers umbäranden från det hårda klimatet och den knappa kosten i landet. Dessa ska ha gett en årlig medelavkastning om 2250 kg.¹¹³

Tabell 1.3 Medelavkastning för korna vid Skottorps gård 1871-1875

År:	1872	1873	1874	1875
Avkastning(kg):	2141	1912	1744	2107

Källor: Mejerijournal 1872-75 och Arbetsjournal (med kreaturskonto) 1871-75, Skottorps godsarkiv.

Enligt beräkningarna som gjorts av den årliga medelavkastningen på Skottorp kan von Möllers uppgifter ovan mycket väl vara rimliga. Däremot borde i så fall en stor del av den övriga besättningen varit relativt lågproduktiv i förhållande till de kor han själv valt att framhäva. Den årliga medelavkastningen av de 3 korna av inhemsk ras är även högre än besättningen som helhet.

¹⁰⁹ Staffansson, s.105-122.

¹¹⁰ Morell, 2001, s.89-93.

¹¹¹ Möller, 1853, s.3.

¹¹² Staffansson, s.71.

¹¹³ Möller, 1876, s.6.

En ko av idag kan sägas lämna cirka 6 000 kg mjölk årligen och ett kg mjölk motsvarar en liter på ett ungefär.¹¹⁴ En vanlig svensk ko hos bondebefolkning i Sverige ska vid början av 1800-talet ha givit runt 600 kg mjölk årligen. I takt med ökad foderproduktion, redskapsförbättringar och minskande behov av dragdjur ökade mjölkproduktionens avkastning kraftigt. Den årliga medelavkastningen låg i början av 1870-talet vid 1000 kg. Vid större jordbruk var mjölkavkastningen oftast högre vilket förklaras med möjligheten att där utfodra djuren mer och med bättre foder. Nya högavkastande kreatursstammar infördes och enbart storleksökningen på korna innebar en ökad mängd av producerad mjölk per ko. De genetiska förändringarna genom korsningar kan dock inte ensamt vara förklaringen till den ökande produktionen. Sambandet med det ökade näringsintaget är därför viktigt att beakta.¹¹⁵

En jämförelse med Asmåsas gård i Skåne med en besättning om 150 mjölkkor visar att den årliga avkastning per ko där år 1873 motsvarade 2775 kg, 2714 kg år 1874 och 2814 kg år 1875. Mätningarna är von Möllers egna och exemplet är troligen till för att påvisa vilken hög avkastning som kan uppnås på vad han själv betraktade som en mönstergård.¹¹⁶ Ett annat exempel är korna på Vapnö gods som 1875 mjölkade i genomsnitt 1552 kg. Utvecklingen var uppenbarligen senare på detta gods, vid 1881 mjölkade besättningen 2465 kg per ko och år.¹¹⁷ Det kan alltså konstateras att Skottorps kor hade en avkastning som befann sig i det allra översta skiktet men ändå hade en bit kvar till toppen.

¹¹⁴ Palm, Gadd & Nyström, s.272.

¹¹⁵ Gadd, s.315-316.

¹¹⁶ Möller, 1876, s.40-42.

¹¹⁷ Möller, 1881, s.272.

4. Sammanfattande analys

Peter von Möller framförde en mängd teorier för jordbrukets utveckling i skrifter från sin levnadstid. Framförandet rörde sig dock inte om egna teorier och uppfinningsrikedom utan var snarare vidareförmedlingar av kunskaper han själv tagit del av. De förfaringssätt han förordade understöddes ofta av exempel från andras eller egna erfarenheter.

Den övergripande målsättningen för spridandet av kunskaper om jordbrukets utveckling verkar ha varit drivkraften att skapa rationella och högproducerande jordbruk. Råden från von Möller ger ofta intrycket av att vara riktade till en småbrukande bönder men exempel och utförandebeskrivningar var oftast utformade för större jordbruk. De goda intentionerna av att dela med sig till de mindre bemedlade föll därför ofta platt till marken då de föreföll medföra orimliga kostnads- och arbetsbördor för mindre jordbruk.

Bilden av länets store jordbruksreformator som framställts i tidigare historieskrivning har därmed reviderats ner något. Von Möller uppträder mer som en förmedlingskanal för nyheter och var sällan främst med införandet av något slag. Undantaget var dock den av honom införda guanon 1844. Med detta var han först i Sverige men guanons genomslag för jordbrukets utveckling var ytterst begränsad.

Wiking-Farias undersökning av den agrara utvecklingen utpekar gång efter annan ståndspersonerna i Halland som eftersläntare i jordbruksutvecklingen som parasiterar på den strävsamma allmogebefolkningen. Ståndspersonen von Möller har i denna studie visat en viss oförståelse för allmogens levnadsvillkor men den visar även att hans jordbruk var en av föregångarna på många plan inom agrara förändringarna i Halland.

För en ökad avkastning från åkrarna var von Möller en förespråkare för användandet av jordförbättringsmedel som gödning med konstgödsel och användandet av mäger. Inom länet var han för sin tid en av de starkast drivna krafterna bakom det kraftiga ökandet av den förrädiska mägeran under 1800-talets senare hälft. Von Möller verkar ha varit omedveten om att de långsiktiga effekterna av mägering innebar en utarmad jord som gav mindre avkastning. Slitet med de många mägerlassen till åkrarna ser vi idag spår av i form av mängder med mägergravar utspridda längs det landskapet.

Von Möller var initiativtagare till en plöjningstävling 1838 under vilken det förevisades nya plogmodeller av engelsk typ. Plogtypen användes redan i Skåne vid den här tiden och förmodligen var även typen använd många år tidigare även i Höks härad där Skottorps gods låg.

Ensädesbruket som var utbrett i Halland fick utstå kritik av von Möller som menade att växelbruk var att föredra då det ökade jordarealens avkastning. Gällande införandet av växelbruk på det egna godset ska detta enligt uppgift ha skett flera år innan von Möller övertog driften 1833 och var därmed inte att betrakta som hans förtjänst.

Täckdikning av åkrarna var en ekonomiskt kostsam historia som von Möller ansåg vara rimlig att genomföra först efter att vissa restriktioner på den svenska spannmålsmarknaden avskaffats vilket gav ökade ekonomiska förutsättningar. Huruvida denna metod var av honom känd eller använd tidigare än 1850-talet framgår inte.

Godsets inriktning mot ökad spannmålsproduktion var en av de första förändringarna som skedde på godset efter von Möllers övertagande av driften 1833. Spannmålsförsäljningen ökade stort och i förhållande till andra av godsets inkomster bestod intäkterna från försålt spannmål efter 1840 för en stadig del omfattande mellan 20-50 procent av de totala inkomsterna.

Spannmålets avkastning på godsets åkrar var hög i jämförelse med medelkorntalen för Halland i undersökningens början år 1833. Godsets korntal följer sedan den stegrande utvecklingen för landet som helhet och alltså kan inte de av Peter von Möller vidtagna åtgärderna vid Skottorps slott haft effekter som överstiger den generella utvecklingen för tiden. Tvärtom visar medelkorntalen för Hallands län en ökning för perioden som överstiger den på godset även om godsets korntal troligtvis under hela perioden tillhörde de mer högavkastande i länet.

Förändringar till ladugårdsproduktionens ökade avkastning är ett exempel på att von Möller i vissa fall kunskapsmässigt låg i framkant gällande jordbruksutvecklingen under sin egen tid. 1853 förklarar han eftersattheten i den svenska ladugårdshållningen och genom omskrivningen av material från föregångslandet Danmark manar han till uppryckning. Avel, stallmiljö, utfodring, mjölkningstider och ytterligare mer är delar av djurhållningen som han genom sin skrift försökte sprida nytt ljus över i de skumma svenska ladugårdarna. Att avkastningen kunde finna sin marknad genom export till England var han också övertygad om.

Mycket riktigt ökade den svenska exporten av smör till England lavinartat under 1860-talets slutskede. Praktiskt låg produktionsinriktningen på Skottorp i täten vid omställningen till den ökade mejeriproduktionen. I mitten av 1860-talet producerade godsets nya mejeri avsaluproducter från mjölk av de egna korna och blir snabbt en av godsets huvudinkomster.

Skottorps mjölkbesättning hade en årlig avkastning som placerade sig långt över det för den genomsnittliga svenska allmogekon. Den var förmodligen en av de högsta i Halland för den undersökta perioden 1871-1875 vilket även jämförelsen med det närliggande godset Vapnö visar. Det fanns dock större gårdar i Skåne som uppvisade avkastningar som vida översteg den som kunde frambringas på Skottorp. Den av von Möller omhuldade korthorsrasen kom heller aldrig att sätta några bestående avtryck i den halländska aveln, vilket den baktalade Ayrshirerasen däremot gjorde.

Skottorps gods utveckling under åren 1831-1883 har många likheter med de skånska gods som undersökts av såväl Möller som Olsson. Generella drag som produktionsomläggningar som följer marknadens förändringar och den ekonomiska avkastningen följde ofta den som de skånska godsen visat upp i ett tidigare skede. Godset intog tidsmässigt en utvecklingskurva som i de flesta fall eftersläpade den skånska utvecklingen med ett till två årtionden. Detta, i samband med att godset i Skottorp ofta intog en utveckling av jordbruket som föregick gods och allmoge norr om godset, gav en slags mellanposition i utvecklingen där von Möller stod som grindvakt vid Hallandsåsens norra sida beredd att släppa in förändringen söderifrån. Studien av godsets ekonomiska avkastning och utvecklingen i ladugården är tydliga exempel på denna utvecklingslinje.

Kanske var det närheten till Europa som gjorde att utvecklingen på de skånska godsen låg i framkant. Det var i alla fall från andra europeiska länder som England och Danmark som von Möller främst hämtade sina uppslag. De var båda föregångsländer tidsmässigt i den agrara utvecklingen.

Godsets avkastning, vid de tillfällen de kunnat jämföras, visar generellt i dessa undersökningar på en högre avkastning totalt sett i jämförelse med svenska och halländska medeltal. Däremot var likheterna i ökning av avkastningen under perioden inte högre än vad den generella utvecklingen i Sverige eller Halland. Von Möller brukade alltså inga mirakelkurer på sitt lantbruk som gav häpnadsväckande resultat under den undersökta perioden. Undersökningen av de praktiska handlingarna på godset visar att det förekom både fall där de teoretiska utgångspunkterna föregick skeendena på godset men även att det var vanligt att de praktiska erfarenheterna föregick de teoretiska anvisningarna som skrevs ner. I det senare fallet hänvisade von Möller inte sällan till exempel på erfarenheter från det egna jordbruket.

Tidsmässigt kunde utvecklingen på von Möllers gods ofta vara tidigt ute vilket kan spåras i utvecklingen av exempelvis mejeriproduktionen för export. Detta var förmodligen helt

avhängigt av godsherrens strävan att hålla sig uppdaterad om den internationella jordbruksmarknaden. Ett förfarande som i likhet med Hasselgrens studie av den sociala bruksekonomin visar på tidens täta länk mellan personliga strategier och, i det här fallet, godsekonomin.

5. Käll- och litteraturförteckning

5.1 Otryckta källor

Universitetsbiblioteket, Lund: Skottorps godsarkiv

Arbetsjournaler. Även kreaturskassa 1871-1875

Huvudbok 1834-1852

Huvudbok 1853-1876

Bokslut 1877-1882

Huvudbok 1881-1882

Mejerijournal 1872-1875

Spannmålsjournaler Volym: 73,74 och 75

5.2 Tryckta källor

Möller, Peter von (1853). *Några ord om utförsel af svenska ladugårds-alster till England, samt den engelska marknadens fordringar: Bihang till Hallands läns Kongl.Hushållningssällskaps handl. år 1853. Af Sällskapets secreterare.* Halmstad

Möller, Peter von (1871). *Halländska herregårdar.* Stockholm

Möller, Peter von (1876). *Några ord rörande ladugårds- och mjölkhushållning.* Stockholm: F. & G. Beijers förlag

Möller, Peter von (1881). *Strödda utkast rörande svenska jordbrukets historia.* Stockholm: Norstedt

5.3 Litteratur

Almhult, Artur (1969). *Peter von Möller i riksdagen.* Halmstad: Hallands Museum

Bexell, Sven Peter (1923). *Hallands historia och beskrivning. D. 2 [Elektronisk resurs].* Halmstad: Tillgänglig på Internet: <http://runeberg.org/hallhist/0235.html>

Carlheim-Gyllensköld, Adolf Theodor (1894). *Hallands kongliga hushållnings sällskaps historik. 1 : 1812-1846.* Stockholm: Samson & Wallin

Danström, Ludvig, Ehrenborg, Georg & Grundberg, E. (red.) (1912). *Hallands läns Hushållnings-sällskap 1812-1912: ett bidrag till Hallands utvecklings historia.* Halmstad: Sällsk.

Gadd, Carl-Johan & Jorner, Ulf (red.) (1999). *Svensk jordbruksstatistik 200 år.* Örebro: Statistiska centralbyrån (SCB)

- Gadd, Carl-Johan (2000). *Det svenska jordbrukets historia. Bd 3, Den agrara revolutionen : 1700-1870*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg
- Hasselberg, Ylva (1998). *Den sociala ekonomin: familjen Clason och Furudals bruk 1804-1856* Diss. Uppsala : Univ.
- Hägge, Eric (1962). *Fattiglänat blir bördig bygd: Hallands läns hushållningssällskap 1812-1962*. Halmstad: Hushållningssällsk.
- Johansson, Per Göran (2001). *Gods, kvinnor och stickning: tidig industriell verksamhet i Höks härad i södra Halland ca 1750-1870*. Diss. Lund : Univ., 2001
- Johanson, Staffan (1997). *Gods och gårdar, bönder och herrar: friköp och godsdrift i Halmstads härad 1815-1880*. Växjö: Inst. för humaniora, Högsk
- Kjellberg, Sven T. & Svensson, S. Artur (1968). *Slott och herresäten i Sverige: ett konst- och kulturhistoriskt samlingsverk. Halland*. Malmö: Allhem
- Morell, Mats, (2001). *Det svenska jordbrukets historia. Bd 4, Jordbruket i industrisamhället : 1870-1945*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg
- Möller, Jens (1989). *Godsen och den agrara revolutionen: arbetsorganisation, domänstruktur och kulturlandskap på skånska gods under 1800-talet*. Diss. Lund : Univ
- Möller, Peter von (1875). *1867 års första kammare: biografiska skizzer*. Stockholm
- Nyström, Lars (2003). *Potatisriket: Stora Bjurum 1857-1917 : jorden, makten, samhället*. Diss. Göteborg : Univ., 2003
- Olsson, Mats (2002). *Storgodsdrift: godsekonomi och arbetsorganisation i Skåne från dansk tid till mitten av 1800-talet*. Diss. Lund : Univ., 2002
- Palm, Lennart Andersson, Gadd, Carl-Johan & Nyström, Lars (1998). *Ett föränderligt agrarsamhälle: Västsverige i jämförande belysning*. Göteborg: Humanistiska fakulteten, Univ.
- Persson, Adolf (1959). *Ur hembygdens krönika: spridda händelser ur Skummelövs, Östra Karups och Hasslövs historia*. Laholm: förf.
- Rasmusson, Eric (1999). *Hollandica: berättelser om ett Kanaans land i Sverige*. Varberg: Utsikten
- Sandklef, Albert (1954). *Ryttmästare Peter von Möller på Skottorp. I: Saga och sed, Kungl. Gustav Adolfs akademiens årsbok, 1954, A.-B Lundequistiska bokhandeln, Uppsala*.
- Sandklef, Albert (1959). *Hallands jordbruk 1656-1900*. Halmstad

Staffansson, Jan-Åke (1995). *Svenskt smör: produktion, konsumtion och utrikeshandel 1861-1913*. Diss. Lund : Univ.

Svenskt biografiskt lexikon. Band 26

Wieselgren, Harald och Lundell, J.A (1892), *Peter von Möller*, s. 42-57 Särtryck ur: Nyare bidrag till kännedom om de svenska landsmålen och svenskt folklif 1892, bd 7, hft 44; Svenska, Samson & Wallin, Stockholm

Wiking-Faria, Pablo (1993). *Bondeliv: lantbruket i Halland 1750-1990*. Varberg: Museet

Wiking-Faria, Pablo (2009). *Freden, friköpen och järnplogarna: drivkrafter och förändringsprocesser under den agrara revolutionen i Halland 1700-1900*. Diss. Göteborg : Göteborgs universitet, 2010

5.4 Internet

Ensäde. <http://www.ne.se/ensäde>, Nationalencyklopedin, hämtad 2011-01-26.

Märgling. <http://www.ne.se/märgling>, Nationalencyklopedin, hämtad 2011-01-26.

Täckdikning. <http://www.ne.se/lang/täckdikning>, Nationalencyklopedin, hämtad 2011-01-26.

Mått- och myntenheter

Ytmått

1 tunnland = 32 kappland (4 936 m²) 1 kappland (154,3 m²)

Rymdmått för flytande varor

1 åm = 60 kannor (157 l) 1 tunna = 48 kannor (125,6 l) 1 kanna (2,617 l)

Rymdmått för torra varor (spannmål m.m.)

1 tunna (56 kannor) = 2 spann (146,6 l) 1 spann = 2 halvspann eller 4 fjärdingar (73,3 l)

Myntenheter 1777-1873

1777 – Riksdaler, 1 rdr = 48 skilling

1855 – Riksdaler riksmünt, 1 rdr rmt = 100 öre

1873 – Krona, 1 kr = 100 öre

Viktmått

Ett skålpund (Ofta betecknat med symbolen sk) = 0,425 kg